

TUDOMÁNYTÁR.

HARMADIK KÖTET.

AZ ANGOL ALKOTMÁNY

EREDETÉBEN, KÖVETKEZÉSEIVEL,

NÉMI TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA.

Álbion, a' gazdag Álbion, még sok ideig kimeríthetetlen kútforrás megmarad publicistái vizsgálatokra, mivel status-alkotmányának mind materiális formája, mind az abban létező életerő bámulatra méltó jelenetekben tüntetik ki régóta ez országot mások felett, melyeknek megfejtése a' publicisták' dolga, kik véleményeikben, és kimagyarázásaikban egymástól gyakran meszsi eltérvén, sőt egészen meghasonlott felekezetekre is feloszolván, a' részrehajlás' gyanújától nem mindég menttek; azért mindég maradnak fel olly témák, mellyek felett a' további vizsgálódások magok helyén állanak, hogy több oldalú néző pontoknál fogva azoknak igaz képe lebegessen az eleve még el nem fogódottak előtt.

Igen természetes dolog, hogy az angol írók, mikor honügyben irnak, vagy a' forró honszeretet, vagy bizonyos színű political elv' követelése miatt éppen ott nagyítják a' dolgot, a' hol azt leginkább szükség volna a' maga tisztaságában látni, a' *Whigh* és *Tory* political felekezetek' zászlója' színe szerint az írók is osztoznak az ellenkező nézetekben (p. o. Burke és Makintosh), a' mi nem is csuda, mert haszinte az ember

maga tudja legjobban is, hogy' állanak dolgai, de rendesen mégis a' szomszéd, vagy idegen hamarébb, és könnyebben is észreveszi a' fogyatkozásokat, melyekre maga a' birtokos tán későbbén bukkant volna. De a' francia és német publicistai íróknak sem lehet mindenkor vakon hinni; az elsőeknek még inkább nem, mint az utolsóknak, mert tudva van, hogy a' két hatalmas nemzet régtől fogva a' hírnév, kereskedés, birtokra és hatalomra vágyás' érdekeinél fogva úgy állott szemközt egymással mint Carthago Romával, 's Cató' mondatja „*delenda est Carthago*“ már Vdik Károly francia király' idejében Coucy' szájában forgott, hogy az angolokat szigetjekben kell semmivé tenni ¹⁾, mikép Angliában is viszont divatozott Hume' kimondása „*Angliának csak egy ellensége van, 's az Franciaország*“, és Lord Richardsteele szokta volt minden alkalmatossággal mondogatni: *el kell törölni Dünkirchent*, a' mi a' párizsi békekötésnél fogva be is teljesedett; (1763.) ²⁾ úgy hogy a' mai öszvebarátkozása a' két országnak mint új szokatlan történet méltán bámulásba hozhatja a' historia' buvárját, ki érzi Cicero' szavainak igazságát: *Difficile est ea, quae commodis, utilitate, et prope natura diversa sunt, voluntate conjungere.* (Epistolarum ad Quintum Fratrem L. I.) Miből már megmagyarázható lesz is, miért kell a' francia írókat óvakodva követni Anglia' belső vagy külső állapota' megitélésében.

¹⁾ Montesquieu De l'Esprit des Loix L. IX. ch. 8.

²⁾ Dünkirchent Cromwell a' protector szerezte meg Angliának, 's II. Károly, hogy 1660ban trónusba ült, az angolok' nagy fájdalomára eladta azt pénzen Franciaországnak 1662-ben öt millió livre summa pénzért, XIV. Lajos pompás kikötőhelylyel és erősséggel felékesítette, a' mi mindég szúrta Anglia' szemét, 's nem nyugodott mind addig, míg azokat le nem rontatta a' francziák által, mire egy angol biztosnak kellett a' békepont szerint felügyelni, hogy véghez menjen.

A' német írókkal nem így van ugyan a' dolog, de ők is a' részrehajlástól nem mindég menttek, mert az angol és francia praeponderantia közt fel volt osztva kivált 1789 óta Németország, tehát a' politicaí ellenkező elvek fogva tartották ottan ottan a' német írókat is, és Göttingában másképen írtak mint Brüsszelben, amaz angol, e' pedig francia birtok lévén.

Mi magyarok helyhezetünknel fogva már távol állván a' két hatalmas nemzettől nyugodtabban vizsgálódhatunk, 's főkép a' tudomány-szeretet vezethet bennünket minden mellékes politicaí czélzatok nélkül, hogy igyekezzünk mind jobban jobban megismerni Anglia' belső állapotját, 's ne annyira az elfogódott írók' véleményeire mint inkább a' factumokra támaszkodjunk, mellyek néma de hűséges tolmácsai az angol nemzet' felemelkedését eszközölő 's jelenlegi állapotját képező rejtékeny okoknak.

Érdekesekek az illy vizsgálatok annál fogva is, hogy ön status-alkotmányunkat leginkább az angolokéval szoktuk öszve hasonlításba hozni; a' mit hát a' vizsgálatok' következtetésében nyerünk abban áll, hogy bizonyosabb tudás fejlődik ki köztünk arról, mi alapokon nyugoszik Anglia, 's könnyebben átláthatni, hogy magában a' status-alkotmány' egyenlőségéből, ha az minden fővonatokban találna is öszve, egyenlő fogاناتokra nem lehet következtetni; mert az éghajlat, a' szomszédságok, a' föld' minéműsége és fekvése, a' tenger' közelebb vagy távolabb volta, a' folyóvizek' menetele, a' természetények, és életmód más más ábrázatúakká teszik a' nemzeteket, kiknek polgári sajátságait osztán az illy körülmények közt kifejtett önszorgalom vagy munkásság határozzák meg.

Értekező most csak két szempontból szól Angliáról, midőn annak constitutionális állapotjára és pénzbeli hitelére kiterjeszkedik, mind a' két tekintetben a' mennyire lehet a' factumokhoz kötven magát, hogy az olvasó azokból tegyen ítéletet.

Anglia' constitutiójának alkotó részeit teszik egy részről a' polgári régi szabadságlevelek, mellyek az időkhöz képest az uralkodók és nemzet közt történt egyezkedés szerint írásba foglaltattak, 's azon viszonyokat elhatározzák, mellyekben kell az igazgatónak állani az alattvalókhoz (*jus publicum Angliae*), más részit teszik a' polgári magános törvények, mellyek a' polgároknak egymást közt való viszonyait tárgyazzák, 's azoknak elítélésében vezér-elvül szolgálnak (*jus privatum Angliae*).

Ide tartozna még az ecclesiái rendszer, mint az Erzsébet királyné alatt (1558) megalapult, 's a' polgárok' vallásos viszonyait érdekli, de a' két utolsó pont-ra értekező ki nem terjeszkedik.

Montesquieu úgy tartja, hogy az angol constitutio Németország' erdői közt vette származatját. „Si l'on veut lire l'admirable ouvrage de Tacite sur les mœurs des Germains, on verra que c'est d'eux que les Anglois ont tiré l'idée de leur gouvernement politique. Ce beau systeme a été trouvé dans les bois. De minoribus rebus principes consultant; de majoribus omnes, ita tamen, ut ea quoque quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractantur.“ (De l'Esprit des Lois L. XI. ch. VI.) Ez értelemben vagynak több más írók is, kik a' hódító Wilhelmet a' normandiai herceget úgy tekintik mint az angelsaxok' republicai szabadsága' elnyomóját, ki első hozta volna Angliába bé győzedelmes normannusaival a' feudalis igazgatásmódot. Nem úgy ítél Turner legujabb angol író, ki egész ellenkező szellemben azt írja, hogy Alfred' és Canut' nemes fáradozásait kivéve, a' saxok, angelek és dánok csak barbariest vittek bé Nagybritanniába: ellenben a' normannok, ezeknek meggyőzői, 's különösen azoknak feje Wilhelm a' régi kormány' alapjait megráznván jóltévője 's újjá szülője lett Angliának, midőn a' régi aristocratiát felforgatván a' néhány fők közt feloszlott országot új szerződéseknél fogva egy testbe öntötte, az erkölcsöket szelidítette, 's Britannia'

földjének ezen morális megrázása által annak későbbi virágzására utat tört ³⁾). Akármint legyenek azonban a' dolgok, annyi historiai igazság, hogy minden népek és nemzetek hosszabb vagy kevesebb ideig függetlenségben éltek, és csak a' belső vagy külső háborúk' következtében, vagyis a' hódolás' után lettek más nemzeteknek szövetségesei, adófizetői, vagy pedig jobbagyi. A' régi britannusok szintolly republicai szabadságban éltek, mint később az angelsaxok, kiket segítségül hívtak a' skotusok' és pictusok' megtámadásai ellen, kik osztán a' segítőkből urai lettek a' régi brittus földnek, mellynek megtartásáért sok ezer szabad brittusok' vére folyt el a' romai katonai despotismus' idejében, mint Tacitus és Xiphilin emlékeztetbe hagyták ⁴⁾). Értekező a' normannoknak sem tulajdoníthat valami különös érdemet az angelsaxok vagy a' brit-

³⁾ Bulletin des sciences historiques etc. 1831. Nro 5. p. 86.

⁴⁾ Tacitus' helyei (Annalium L. XIV. cap. 28, 29, 30, 31, 35, 37. item L. XVI. cap. 33. 35. item in vita Agricolae c. 16.) Xiphilinus (in Epitome Dionis in Nerone p. 173.) szomorú képét adják a' brittus szabad nemzet' állapotjának a' romai durva katonai hatalom alatt. Így p. o. Caius Suetonius Paullinus, midőn Prasutagus nevű király' özvegye feláldozott a' romai katonaság ellen, csak egy nap 80 ezer brittust konczoltatott le, 's e' volt a' *clara et antiquis victoriis par ea die laus parta* Tacitusnál, de bosszút is álltak a' lakosok szabadságok' elvesztéért, Bundica (*Boudicca* Xiphilinnél, *Boudicca* Tacitusnál) királyné' vezérlete alatt, kit megkorbácsoltattak a' romaiak, hetvenezer romai katonát 's szövetségeseiket irtottak ki a' brittusok, kik fájlalták az ősi birtok' és szabadság' elvesztését. „Solum quidem Britannis feminarum ductu bellare, sed tunc non ut tantis majoribus ortam regnum et opes; verum ut unam e vulgo, libertatem amissam, confectum verberibus corpus, contractatam filiarum pudicitiam ulcisci: eo provectas Romanorum cupidines ut non corpora, nec senectam quidem aut virginitatem impollutam relinquant“ (Annal. L. XVI. cap. 35.). Így később Artur még sokáig küzdött a' britt szabadság mellett az angelsaxok ellen.

tusok felett, mert valami különös pallérozódásról (a' mai értelemben) szó sem lehet ily népek közt, kik csak hódításokból éltek, kik közt mindent a' nagyobb erő és vitéz bátorság döntött el; a' mi tehát később kifejllett Angliában, az csak az idő, tapasztalás, és körülmények' szüleménye volt, azért polgári életeknek minden ágaiban lehet hasonlatos vonásokra más nemzetek' történeteiben is akadni: de különösen annak meggazdagodását és hatalmát a' körülmények mellett, mint kibontakoztak az európai statusok' politicai történetei, leginkább szigeti fekvése mozdította elő; miért verulámi Baco már a' XVIDik században, és így ily időben, mikor Anglia' hatalma úgy szólván nulla volt Venetia' vagy Spanyolország' hatalmához képest, ki-mondotta: *hogy a' tengeren való uralkodás nyújtja a' kulcsot az universalis monarchiára*, mintegy újjal mutatván hazafiainak így a' tenger felé, hogy az eddig számba sem vett tengeri erő' megállapításáról gondoskodjanak; mivel addig jó matróczai sem voltak az országnak, ha csak azokat Venecziától nem kölcsönözte ⁵⁾).

⁵⁾ Bacónak így vagynak magyarul szavai: „A' tengeren való uralkodásban áll az egész földön uralkodás' quintessentiája. Cicero írja egy levelében Atticushoz, mellyben Pompejusnak Caesar ellen való készülleteiről van szó: Pompejus' terve csak nem themistoclesi, mert azt hiszi, hogy a' ki a' tenger' birtokában van, az egyszersmind a' szárazföldnek is ura. Pompejus meg is verte volna bizonyosan Caesart, ha furfangosságából el nem állana első tervétől. Több példák mutatják mi sok függ a' tengeri csatáktól. Az actiumi győzelem határozott a' világon való uralkodás felett, úgy a' lepántói miatt vérzett a' törökök' óra sokáig. Gyakran megtörtént legalább, hogy a' tengeri győzelmek a' háboru' egész czélját felforgatták, ámbár ez csak akkor eshetik is meg mikor a' környül-állások már oda értek meg, hogy minden egy tengeri ütközettől függjön. Egyébaránt bizonyos az is, hogy a' tengeren uralkodónak igen nagy szabadsága van, mivel hatalmában áll valamelly hadban annyi részt venni, a' men-

A' mi már Anglia' régi polgári szabadságú leveleit illeti, a' hódító Iső Wilhelm' idejéből nem maradt fenn illy köz szerződésre mutató oklevél, de a' főváros London, birtokában van mégis két nagy becsű eredeti szabadságlevélnek, mellyeket Iső Wilhelm'től 1066ban nyert, mellyek közzül az egyik mind azon jogait megerősíti a' városnak, mellyeket az még az angelsax vérű fejedelemtől Eduardtól († 1066) kapott, a' másik pedig adománylevél Gyddersdaur földbirtokról. Mind a' két oklevél angelsax nyelven pergamenre szépen van írva, függő pecsétekkel felékesítve.

Első régi szabadságlevele Angliának az, mellyet Iső Henrik a' hódító Wilhelm' fija 1100ban mikor thronusba lépett, adott a' nemzetnek, (charta libertatum, Charter) mellyben az atyja által itt ott megcsontított régi polgári szabadságot helyre állítja, és némelly tekintetben ez az első charta kedvezőbb volt a' nép-

nyit akar, midőn a' száraz földi leghatalmasabb seregnek is számtalan szükséggel kell küszködni. Minálunk európaiaknál ha valaha most szükség van a' tengeri erőre, hogy fő hatalomra juthassunk, először azért, hogy az európai monarcháknak nem csak tengerföldközi, hanem egészen tenger által körül vett birtokai vagynak; másodszor azért, mivel a' két India' kincseit és gazdagságait úgy lehet tekinteni, mint a' tengeri uralkodáshoz tartó járandóságokat (accessoria). Nagy szerencsénkre ez a' tengeren való uralkodás úgy látszik Nagybritanniának juthat mátkasági ajándékba.“ (Franc. Baconis operum Volum. VI. Londini 1765). E' helyből láthatni Baconak a' dolgokba mélyen belátó tehetségét, mellynél fogva oraculum módjára elmond olly igazságokat, mellyek halála után sok idő múlva teljesedtek bé. — Bacóra és a' hozzá hasonlókra illenek Tacitus' ime szavai: „Caeterum plurimis mortalium non eximitur, quin primo cuiusque ortu ventura destinentur, sed quaedam secus quam dicta sint cadere, fallaciis ignara dicentium ita corrumpi fidem artis, cuius clara documenta antiqua aetas et nostra tulerit.“ (Annal. L. VII. cap. 22.).

szabadságra nézve, mint a' későbbi magna charta, melyet az úgy neveztetett *Johannes sine terra* nevű király 1215ben adott. Első Henriknek minden célja a' volt e' szabadságlevél adásban, hogy a' fővebb embereknek kedvét az által megnyervén Robert nagyobbik testvérjét kiszoríthassa a' thronusból, mihez annak még II. d. Wilhelm előtt, ki az elsőt felváltotta, születésénél fogva jussa volt, sőt II. d. Wilhelm által egyezésnél fogva is biztosítva vala az uralkodás felett. Hasonló szabadságlevelet adtak hasonló okoknál fogva *István* és II. d. *Henrik* is 1135ben és 1154ben, mivel thronusba léptekkor mind a' kettő praetendensekre talált, 's így a' nagy urak és a' nemzet előtt kedvességre kellett magokat hozni. Mind a' három szabadságlevél kevés kivétellel egy foglalatú, mellyekben a' polgároknak személyes és birtokbeli szabadságok, a' köz tanácskozásban és törvényhozásban való részvételek megismertetnek, 's királyi pecséttel megerősítetnek. Mind ezeknél nagyobb becsű lett historiai mint publicistai tekintetben az a' szabadságlevél, mellyet a' már említett *Johannes sine terra* adott angoljainak 1215ben, a' mi *magna charta* név alatt ismeretes a' világ előtt, ámbár magában Angliában nem ez, hanem a' későbbi, mellyet az őt követő fija III. d. *Henrik* uralkodásának kilenczedik esztendejében 1224. febr. 11. d. napján adott, tartatik a' tulajdonképi nagy szabadságlevélnek. A' csúfságból, úgy neveztetett *So-honnai János* II. d. *Henrik* királynak volt a' fija, minden historikusok szerint gyáva puha életet élt. *Filip August* francia király megfosztotta őt francia országi birtokaitól, mellyeket nem tudott oltalmazni, III. d. *Innocentius* pápa átok alá vetette a' papságon elkövetett keménységeiért, magok az angolok megutálták végre, hogy az országot feudumba ígérte a' pápának, kit ez úton meg akart engesztelni, így több fel-támadások' következtében városról városra egyik tartományból a' másikba üzettetett, míg nem végre bújában 1216ban, és így esztendő mulva azután, hogy a'

magna chartát adta, meg is holt. E' királynak uralkodása fontos következtetéseket húzott maga után Anglia' belső politicalai állapotjára nézve, mert a' magna chartánál fogva a' királyi hatalom erős korlátok közzé vétetett, 's a' nagy urak öszvecsatolván a' magok érdekeit a' nép' érdekeivel, az utánna élt királyok többé nem gyakorolhattak olly hatalmat, millyet Iső Wilhelm, IIdik Henrik, az orosz lány szivü Richard az előtt gyakorlottak. A' sohonnai János' magna chartájának 60, a' fijától IIIdik Henriktől kerültnek 37. cikkelyei vagynak. Mindeniknek főbb foglalatját tesszik azokon kívül a' mik Iső Henrik, István, és IIdik Henrik által adott régibb szabadságlevelek' tartalmát tették, a' királyi feudalis jogoknak bizonyosabb elhatározása, mellyekkel való visszaélés számtalan sanyargatásokra adott az előtt alkalmatosságot. Így határozottatott p. o. az meg, hogy a' nagy urak' vagy vasallusok' özvegyei és leányai kiknek birtokos örökösödések van, ne kényszerítessenek többet arra, hogy a' király' akarata szerint válaszzanak magoknak férjeket, továbbá hogy pénzbeli segedelmet három törvényes eseten kívül (házasság, koronázás, és gyermekszületés) nem szabad a' vasallusoktól kérni, vagy akármi más szin alatt kicsikarni, senkit törvényes ítélet nélkül pénzzel büntetni nem lehet, annyival inkább nem lehet illy pénzbeli büntetések' fejében valakit birtokától, és a' földműveléshez tartozó egyéb némü vagyonaitól p. o. marhájától, lovától, szerszámaitól megfosztani. Legnevezetesebb két pontja IIIdik Henrik' magna chartájának a' 11dik és 29dik cikkely; az első szerint állandó lakhelyének kell lenni az ország' főtörvényszékének (communia placita), a' másodikban meghagyatik, hogy a' hason rangúak' törvényes megítélése nélkül, vagy az ország' törvénye ellen egy szabad embert sem szabad elfogni, bezárni, vagyonától, szabadságától megfosztani, számkivetni vagy akármi módon megkárosítani: „Nullus liber homo capiatur, vel imprisonetur aut disseisiatur de aliquo

libero tenemento suo vel libertatibus vel liberis consuetudinibus suis aut utlagetur aut exulet aut ullo aliquo alio modo destruat, nec super eum ibimus, nec super eum mittemus nisi per legale iudicium parium suorum, vel per legem terrae.“ Minek végiben lekötelezi magát a' király hogy mindenkinek igazságot szolgáltat, és azt senkitől megtagadni, vagy huzni halasztani nem fogja ⁶⁾). Szükség itt még azt megjegyezni, hogy mindjárt Sohonnai János' halála után u. m. 1217-ben az ő magna chartája megbővített III. Henrik által az úgy nevezett vadászati szabadság levél-nél fogva, (charta de foresta) melly szerint a' még Isó Wilhelm által szokásba hozott vadászati megszorítások lágyítottak, 's a' vadászat kinek kinek a' maga birtokában megengedett, midőn az előtt a' vadászat kirekesztőleg királyi jog volt, egész megyék királyi vadászatra lévén kiszakasztva, mellyekben kemény büntetés alatt nem volt szabad másnak vadászni, vagy az erdőt használni; de ezen új chartánál fogva egy nagy része az így regálék alá húzott földeknek viszont szabadá tétetett, 's a' büntetések is annyiban lágyultak, hogy legnagyobb lépesője azoknak esztendei arestom volt.

Az eddig előhordott polgári szabadság-leveleken kívül fontos még az az oklevél is, mellyet Isó Eduardnak, ki a' magna chartát utoljára erősítette meg, uralkodásának 34dik esztendejében kellett alá irni, 's *statutum de tallagio non concedendo* nevezet alatt ismeretes, minél fogva meghatározatott, hogy jövődő-re semmiféle adót nem lehet a' parlament' végezetje és helyben hagyása nélkül kiírni, vagy a' nemzet'

⁶⁾ A' magna chartát azután is több királyok megerősítették, utoljára tette azt Isó Eduard 1300ban; sok kiadásai vagynak, mellyek közt a' legrégebb az 1507beli. Más gyűjteményekben is meg lehetni, hanem a' legjobb kiadása az, mellyet a' híres oxfordi tanító és törvénytudó Blackstone eszközölt Oxfordban 1758ban négy rétű formában. Lásd Martens Sammlung der wichtigsten Reichs-Grundgesetze I. Göttingen 1794. hol mind a' kettő viszont ki van adva más oklevelekkel együtt.

kebelében felszedni. Ezt a' sarkalatos törvényt ámbár azután is gyakran megszegték a' királyok (p. o. II. Richard, Iső Károly), de valahányszor egybegyűlt a' parlament, gondoskodott is arról, hogy a' visszaéléseknek ellent mondjon, 's ellent mondásainak nyomát jegyzőkönyveiben fennhagyja. Így kerekedett ki egy újabb hasonló az angol nemzet' szemei előtt nagy tekintetben álló szabadságlevél *Petition of right* vagy törvényességért esedezés nevezet alatt, mellyet a' parlament Iső Károly' uralkodásának harmadik esztendejében u. m. 1628ban nyújtott bé királyának, mellyben az előadja az ország' sérelmeit, és kéri azoknak orvoslását, nevezetesen hogy a' de tallagio non concedendo szóló statutuma Iső Eduardnak szorosan megtartassék, egy polgár is merő önkényre többé szabadságától meg ne fosztassék, kéri továbbá a' parlament az elfogásról szóló felsőbb parancsolatoknak, úgy a' hadi törvényszékeknek, és más olly megbizottságoknak végképi megszüntetését, mellyek nem az ország' közönseges törvényei szerint állítottak fel. Ezt a' kérelmet Iső Károly, ámbár nagy nehezen is alá irta, és megerősítette, minél fogva az Anglia' alapszeres polgári szabadságú leveleinek sorában egy fő helyet foglal el, és egy másik hasonló fontosságú oklevélre u. m. az úgy nevezetett *Habeas Corpus*-ra szolgált későbbben alkalmúl, mivel II. Károly' idejében a' petition of right' és a' magna charta' ellenére is viszont számos polgárok minden törvényes rendelés és ítélet nélkül elfogattattak, a' nélkül hogy tudták volna is az okát miért történt az.

A' parlamentben heves szóviták támadtak a' Whigh és Tory rész közt 1676ban, mikor a' Whigh részre átment Shaftesbury, ki maga is fogságot szenvedett, juvenalisi ironiával és haraggal kikelt a' törvénytelen fogdosások ellen, 's fel fogván a' poeta' szavait:

„Sed quo cecidit sub crimine, quisnam

Delator? quibus indiciis quo teste probavit?

Nihil horum, verbosa et grandis epistola venit

A Capraeis — bene habet, nec plus interrogo

egyik főoka lett a' *Habeas Corpus* parlamenti végzésnek, melyet ma Anglia úgy tekint mint egy második magna chartát, mivel abban a' személyes szabadsága minden polgárnak jobban meg van határozva; senki törvényes eseten kívül el nem fogattathatik, annyival inkább kikérdeztetés nélkül sokaig tömlöczben nem tartatik; és ha mégis valamelly előljárásság visszaélne hatalmával, 's minden helyes ok nélkül zárva tartana valakit, hatalmában áll nem csak a' rokonoknak, hanem minden polgárnak panaszt tenni az illy előljárásság ellen 's az ország' főtörvényszéke előtt (Kingsbench) az úgy nevezett *habeas corpus ad subjiciendum* rendelés' kieszközlése mellett azt számadásra huzni. E' chartánál fogva tartozik minden előljáró, ha valakit elfogat, mindjárt törvény elibe is állítani, ha elfogatásának okát nem adta; különben, ha szabadon nem ereszti foglyát, terhes feleletbe esik a' közönség előtt. Minthogy a' *habeas corpus* törvény főpalladiuma az angolok' személyes szabadságának, 's az még az idegenekre is kiterjed, kik angol földre teszik lábokat bé: a' végrehajtó hatalom azt magától fel sem függeszheti, hanem a' parlamentnek kell elébb meghatározni az esetet, melyben a' ministerek azt gyanús emberekre nézve függeszthetik, 's az is csak ritkán, és a' sürgető környüállások' előadása mellett eshetik meg, mint történt 1793ban, 1794ben, legújabbán pedig 1817ben, de ekkor is kötelesek a' ministerek — elfolyván a' kiszabott idő — számot adni arról, miképen használták a' kezökbe adott hatalmat.

Ugyan csak II. Károly' idejéből való az *esküvés' actája* is, (Test Acte) melyet a' parlament 1673ban hozott életre, minél fogva új esküvés' formáját készített azokra nézve, kik közönséges hivatalba lépnek, 's arra szolgált, hogy a' katolikusok kirekesztessenek a' hivatalokból és a' parlamentből. Az esküvés' formája úgy volt készítve, hogy jó katolikus hitágazatainak megsértése nélkül azt le nem tehetette, mi miatt

főkép az írlandusok szenvedtek, kiknek nagyobb része katolika vallást követ.

Igyekezett ugyan Ildik Jakab 1688ban ezt a végzést eltörölni, de uralkodásának szerencsétlen kiemellete lévén szándékában nem is boldogulhatott, azután is többször fenforgott a' kérdés ezen megszorító törvény' eltüntetése felett, de csak Canning' ministeriumának jutott osztályúl az érdem, hogy a' keresztyéni szeretet' lelke győzött végre is az ügyben, 's azóta Írlandia szabadabban lélezkik, mellynek nyomorult sorsát, előre jövendölve időnkbeli convulsióit, Heeren 1803ban már így festette le: „Még a' reformatio előtt jóval Írlandia' lakosai kiszorítottak lakhelyeknek egy résziből Anglia' telepjei által, mi úton a' kölcsönös gyűlölség' első talpköve vettetett meg, a' mit azután táplált a' reformatio.“

„Az írlandus katolikus maradt csak azért is, hogy az őtet elnyomó protestans volt. Nevekedett a' gyűlölség Iső Jakab alatt, mikor több oda küldött új angol telepek által a' lakosok viszont lakhelyeikből kiszorítottak, majd az Iső Károly alatt kiütött szerencsétlen belső háboru' ideje alatt Írlandiában is dühösködött az új borzasztó feltámadás, (1641.) mellynek kevés napok alatt néhány százezer protestánsok lettek áldozatjaivá, és csaknem egészen kipusztítottak Írlandiából. A' hazafi háboru egy decenniumig dühösködött, míg nem Cromvell, hogy katonáit megjutalmaztathassa, újabb igazságtalanságokra keresett 's adott szint. Sanyargattatva, kirabolva, 's a' szigetnek egy szegletébe üzetve idegenek kezei közt látták az írlandusok három negyed részit földjeiknek, de szerencsétlenségöknek pohara ezzel még nem tölt be.“

„Az a' revolutio, melly Angliának megjobbított constitutiót 's nemzeti szabadságot adott, Hiberniára nézve újabb sanyargatásoknak 's egész lealázásoknak kútfeje lett. Midőn III. Wilhelm fegyveres kézzel megerősítette királyi hatalmát (1691.) az írlandusok újabb számkivetések által megfosztattak a' még addig

megmaradt szegényebb részeitől is földjeiknek, 's a' mi még rosszabb volt, törvényes despotismus állítatott fel köztök, mihez hasonlót Europa nem látott.“

„Anna királynének végzése óta (1703) a' míg meg nem változtatják hiteket, *törvényesen* nem birhatnak földeket, mint saját vagyomot, *törvényesen* nem árendálhatnak bátorsággal, 's *törvényesen* nem is taníthatnak. Ha másutt az elnyomatott scláv volt, mégis az ura gondoskodott tartásáról. Az irrlandusnak meghagyták személyes szabadságát hogy azt is teherre tegyék neki. Planum szerint tétetett a' néprakás durva koldussá, 's annak rosz következtései voltak, mint várni lehetett. Az irrlandusok bosszút állottak magokért mihelyt lehetett, 's a' bosszuállás barbarusi volt, minthogy azokká tették őket. Hijában igyekezett a' későbbi emberiséggel össze illőbb igazgatás jóvá tenni azt, a' mit még jóvá lehetett tenni, hijában, hogy Amerika' felszabadulása leoldotta a' kereskedés' lánczait Hiberniáról! A' régen szenvedett gyaláztatnak érzését nem felejthetni el kevés esztendőök alatt, a' mélyen beoltott vadság' nyomai nem tűnhetnek el egy emberi év alatt. A' mi időnkbeli revolutio Hiberniát még abban a' rángatós betegség' állapotjában találta, a' mellybe ama' régibb által esett: még egészen abból ki nem gyógyulva újabb véres criseseken ment által, a' mellyekből az orvosok' erőszakos gyógyító szereit által kiszabadítatott, talán hogy újabb recidivákba essen“ ⁷⁾.

A' ki a' politicalai dolgok' menetelét 1803 óta figyelemmel követte mái napig, úgy fogja találni hogy a' Heerentől megjövendőlt recidivák nem egyszer, hanem többször is megtörténtek már, 's Canning' emléke, ha egyebet nem tett volna is mint a' Teste acte' eltörlését, halhatatlanságot érdemel ⁸⁾.

⁷⁾ Heerens kleine prosaische Schriften, Göttingen 1803. I. Th. s. 57.

⁸⁾ A' híres szónok Edmund Burke már 1792ben demosthenesi tüzzel sürgette az emancipatiót, 1793ban meg is en-

A' Heerentől érintett időszak, mely Angliának jobb constitutiót adott, a' III. d. Wilhelm' időszaka, ki az oraniai házból vette eredetét, 's Hollandiának örökös fő kormányozója volt. II. d. Jakab angol király a' stuarti házból nem volt kedves a' nemzet előtt, és ámbár veje volt is Wilhelm, ez a' felszólításra tizen-nég ezer emberrel kikötött 1688-ban november 5. d. napján Torbayba, 's elfoglalta a' kiűzött ipjának thronusát. Ekkor készült a' nemzet és az új király közt az emlékezetes *Declaration* vagy *Bill of Rights* nevű acta, (1689. febr. 13. d.) mely az angol nemzet' szabadságait és polgári jogait megmagyarázza, 's a' thronusban való örökösödést elhatározza. Mint más országokban úgy Angliában is sokáig nem voltak tiszták és bizonyosok a' thronus felett való örökösödésről szóló törvények, mi miatt nagy zűrzavarok állottak bé Angliában kivált a' XV. d. században, mikor a' királyi familia' egyik ága a' másiktól több ízben erőszakkal ragadta el a' koronát, így p. o. IV. d. Eduard V. d. Henriket buktatta meg, ennek fiától V. d. Eduardtól a' glocesteri herczeg vette el a' koronát, majd ezt VII. d. Henrik fosztotta meg attól. Az a' kérdés, hogy vajon az uralkodó' halálával, elébb elhalálozott nagyobb fiának gyermekei megelőzik-e az uralkodó' ifjabb fíjait,

gedte az írlandiai parlament a' vallás' szabad gyakorlását, és a' polgári viszonyokban való egyenlő jogot a' katolikusoknak, mint a' parlament' tagjainak választásában való szózatolást; csak harmincz hivatalokba és a' parlamenti tanácskozásba nem vétettek fel a' katolikusok. Hogy a' két ország egyesült 1801-ben az uniónál fogva, Pitt is igyekezett teljes emancipatiót adni az írlandusoknak, de szándékában ő sem boldogulhatott még akkor, hanem Canning újra felfogván a' dolgot 1822-ben már annyira ment, hogy az alsóház 171 szóval 129 ellen elfogadta javaslatát, hogy a' katolikus páirek szavazhassanak a' felső házban, de javallatát a' felső ház ekkor is félre vetette, míg nem későbbben Wellington és Peel is megváltoztatván értelmüket, a' felső ház is kezét fogott az alsóval e' kívánt ügy' kivitelében.

(per stirpes) vagy pedig ezek előzik meg amazokat az örökösödésben (per capita), nem volt Angliában még a' XIII-dik században is eldöntve, jóllehet a' közönséges vélekedés a' *per stirpes* szerénti örökösödés mellett szólt. Sohonnai János, ki 1179ben Iső Richard után lett király, kirekesztette Arthur ifjú herceget, bátyjának Gottfridnek a' fiját az örökösödésből, és így a' *per stirpes* szerénti rendet megsértette. Utána is sok ideig tartott ez az örökösödésbeli bizonytalanság, a' mire a' yorki és lancasteri házak közt folyt veszeke-
désék elég példát nyújtanak. Mikor III-dik Wilhelm királynak megválasztatott, ismét elállott a' nemzet az örökösödés' rendjétől, úgy későbbben is mikor Sophia hannoverai özvegy hercegné az 1700beli *successio actánál* fogva (Act of settlement) meghívattatott az angol thronusra, a' közelebbi katolikus ág' elmellőzésével esett a' meg. Burke a' Declaration of rights nevű szerződési levelet az angol constitutio' szegelet-kövének tartja, mivel abban a' nemzeti szabadság' pontjai a' thronusba való örökösödés' változhatatlan rendjével szorosan össze vagynak kötve. Lord Somers készítette el ezt a' szerződési levelet (*capitulatio*), melly szerint a' parlament és a' nemzet örökös hivséget ígértek az új uralkodó háznak, és annak törvényes maradékának; de mivel III-dik Wilhelmnek nem maradtak gyermekei, és Anna királynénak is minden gyermekei elhaltak, a' parlamentnek új szerződési levelekről kellett jókor gondoskodni, 's így jöttek életre az 1701 és 1708beli *successio acták*, mellyeknél fogva a' hannoverai most is dicsően uralkodó ház Sophia hercegné' jussán, ki Iső Jakab angol királynak unokájától Erzsébettől származott, lépett fel a' thronusba, melly acták mindenben a' Declaration of rights formájára készültek ki.

A' felhordott — Anglia' közönséges nemzeti jogát illető okleveleken kívül ide tartoznak még más két oklevelék, mellyeknek egyike Anna királyné alatt 1707ben készült, minél fogva Skóczia egyesült Angliával. Mind a' két nemzet hasonló szabadsági lábra tétetett az által,

's a' két parlament egy testbe olvadt össze; a' másiknak Pitt lett 1800ban eszközölője, hogy a' sok nyughatatlanságok közt hánykódott Hiberniát az Angliával való egyesítés által lecsendesíthesse, minél fogva itt is a' két parlament 1801ben januarius 1ső napján egyesült, 's így a' három külön ország most már Nagybritannia név alatt egy országot formál, 's egy közös parlament által vesz részt a' törvényhozói hatalomban.

Előszámlálván így a' polgári alapszerződéseiről szóló okleveleit Angliának, azok közül különösen a' két magna charta (1215—1224) érdekli a' magyarok' figyelmét, mivel mind a' külföldi mind a' hazai tudósok gyakran öszvehasználták azokkal a' Ildik András' arany bulláját, melly egy időbeli, 's szint úgy két ízben készítettett, u. m. 1222ben és 1231ben ⁹⁾.

Spittler sohonnai János' és Ildik András' characteri közt sok hasonlatosságot talál, mind ketten úgy mond nyughatatlanok, nagyra törekedők és nagyra vágyók voltak korona-herczeg-korukban: mind ketten érezték a' belső lázzadások' csapásait, mellyet kikez-
 rülni nem tudtak, 's a' két ország' nagy szerenséjére egyiknek sem volt valami különös elmebeli talentuma (genie), mert a' historia szerint, úgy mond, zseni fő alatt egy nemzet is magát szabadságba nem helyezettette. Ha a' magna chartának és az aurea bullának fogyatkozásai vagynak, mint némelly írók nagyon élesen is feszegették azokat, nem kell elfelejtkezni az időpontról is, mellyben azok lételre jöttek, mikor nagy szükség volt az illy szerződésekre, mellyek a' nemzeti létet és szabadságot fenntartották. Több derék politicus írók megmutatták azt már, hogy a' magna chartába foglalt nemzeti jogok a' későbbi időkben is, mikor nagy veszedelmek fenyegették kívülről vagy belőlről a' hazát, vezér fénypontúl szolgáltak a' nemzetnek, melly

⁹⁾ Az aurea bulla törvénykönyvünkben megvan, az 1231beli kiadta Kovachich *Vestigia Comit. Budae* 1790. pag. 98—123.

körül mint a' nemzeti szabadság' zászlója körül öszvegyülekezvén az, többször megmentette hazáját, ha annak csendessége álnokul megzavartatott, vagy tyranusok által a' közönséges jólét veszedelmeztetett ¹⁰⁾).

Legközelebb Veith hozta újra szóba a' bécsi tudományos évkönyvekben (1831. 55dik szám alatt) a' magna charta' és aurea bulla' egymáshoz való irányait, midőn gróf Majláthnak a' magyarokról irt historiáját vette bírálat alá, 's hol a' magna charta' becsét az utóbinak bizonyos árnyéklatával igyekszik kiemelni, mire ellenkező észrevételeket viszont könnyű és szabados is tenni, mivel illy régi dolgokban úgy is nem részrehajlás, hanem tudományos szemponti vizsgálatok vezethetik az írókat.

A' magna charta' dicséretére már ezeket mondja el Veith: „A' magna charta azért fontos, mert kitetszik abból, hogy a' tengeren átszállot nemesség a' föld' lakosival, és így a' győző 's meggyőzetett fél egy testbe olvadtak össze, 's mint egy nemzet, papság, nemesség, polgárság egy szívvvel szájjal kikelnek a' despotismus ellen, kívülről fenntartják függetlenségöket, 's a' hódítás' kemény törvényei közzé a' polgári szabadság' hasonnemű követeléseit vegyítik. Személyes szabadságot és szabad birtoki jogokat nyert az által minden szabad ember, 's Henri Hallam (Zustand von Europa in Mittelalter) a' polgári jussok' ezen egyenlő felosztását a' szabadok közt legszebb vonásnak tartja a' chartában; más helyen pedig (II. s. 243) dicsekszik, hogy az angol nemest nem mentette fel a' Jury' ítélete gyalázatos büntetések alól, nem tette szabaddá a' köztereh-hordástól, mit a' száraz földön a' fő rendek magoknak kieszközlöttek.“

„A' Cressy, Poitiers, Azincourt mellet esett csaták, ez a' századokon keresztül tartó kevélysége az angoloknak — csak a' charta' gyömcölcei. Nem az

¹⁰⁾ L. Mably *Observations sur l'histoire de France* Tom. VI. L. V. cap. 4. és De Lolme *Constitution of England* cap. 2.

angol nemesség döntötte ott el a' dolgokat, melly jól-lehet vitéz és fényes volt, de általellenben is hasonló karú nemesség állott, hanem a' szabad ültetésekben lakók vívták ki a' győzedelmeket; kik szép polgári jussaikkal kevélyek lévén és erősek is, magok előtt hajtották csapatonként az elnyomatott franczia népet.“

„Másképen volt a' dolog a' magyaroknál is. A' király nem volt idegen tőkéből, nem adta idegennek feudumba az országot, a' különbkülönbféle népek elkülönözve maradtak, sőt a' külföldi idegenek iránt kizáró törvényekről gondoskodtak. A' clerus már nagy szabadsággal bírván úgy is, nem sürgette az aurea bullát, mint Angliában, hol az csak még akkor vágyakozott arra; városi és polgári élet kevés volt az országban, a' szabad ülésekről (Freysassen) pedig szó sem lehetett. Mellyik várost nézték Magyarországon, mint ott Londont a' political rendszer' kiegészítő részének? Az angol városok' főbb személyei Spelmans Glossary szerint *Báró* nevet viseltek, minden városnak és helységnek szabadságait sérthetetlenekké tette a' charta, 's a' londoni Maire egy volt a' 25 Bárók közül, kikre bizva volt az új törvény' erejének fenntartására való ügyelet. Nincs itt távolról is hasonlatosság a' két charta közt, hol az idegenektől alapított *első*, tiszta magyarok által lakott, alkalmasint faluszinü királyi város nem elébb mint 1715b. jó napvilágra.“

„Igaz, a' magna charta nem említi a' jobbágyokat, mint a' bulla aurea, de úgy látszik az öszve hasonlítás után, hogy ők Angliában oltalom, és nem törvény, Magyarországon pedig törvény, és nem oltalom alá vétek. Ildik András azt mondja a' XIII-dik czikkelyben: „*Jobbagiones ita sequantur curiam, vel quocunque proficiscuntur, ut pauperes per eos non opprimantur, nec spolientur*“ a' nélkül hogy azoknak uraikhoz vagy a' statushoz való viszonyaikat meghatározná, csak egy rossz szokást kívánt eltörölni, mellyet követtek a' királyi hivatalosok és vasallusok mikor utaztak. A' király ellen szabados volt a' feltámadás, ha igazságtal-

lan volt: de a' jobbágynak állapota meg sem tekintett, ha igazságtalan volt földes ura. Továbbá az angol törvényszékek előtt bevett elv volt, hogy a' törvény előtt senkisésem jobbágyság, hanem ha az ura ilyennek reklamálja, de másokkal való viszonyaiban minden jobbágyság szabad ember volt, 's törvényesen proprietást szerezhetett, arról rendeltetést tehetett mint akarta, 's törvényesen panaszolkozhatott. Ezen igazságos megtekintése a' jobbágyságnak az előmenő idővel több consistentiát kapott, mert egy nap a' mást tanítja: miből osztán az is megmagyarázható, hogy III. Eduard alatt a' jobbágyság' (parasztok') egy nagy része szabad dolgozó osztálylyá vált át, 's IV. Eduard alatt minden copyholder földes ura ellen törvényesen panaszolkozhatott, ha kitétetett a' birtokból, 's hogy Erzsébet idejéből való az utolsó hiteles bizonyosság a' volt jobbágyságról (t. i. vége szakadt akkor).“

„A' magna charta, a' nemzetnek adott szabadságlevél volt, a' bulla aurea pedig a' nép' egy bizonyos káosztjának adatott privilegium.“

Edddig Veith—mire így következnek a' jegyzések. A' nemzetek' polgári életében vagynak közönséges és különös vonások, melyekben egyeznek vagy eltávoznak egymástól. Bizonyos historiai momentumoknak egyoldalú mintegy töredékbéli megtekintése legkönnyebben vezet a' nemzeti állapotok' bal magyarázatjára. Így p. o. ha a' magna charta vagy az aurea bulla mintegy külön kivételnek az angol vagy magyar történetek' summájából, és a' kettőnek válogatva minden egyébtől, melly a' megelőző vagy követő körülmények' lánczsorát teszi, jó kérdés alá: lehetetlen azon igazságos vizsgálati tetőpontra felemelkedni, honnan a' két nemzet' állapotját méltatni kellene. A' magna charta sem több sem kevesebb értékű mint az aurea bulla, mindenik olly időben vette eredetét, mellyben a' historiai történetekben, ha azoknak velejét vesszük, a' helyek' és személyek' nevein kívül semmi valóságos különbséget nem találhatni, mellyben

az indító okok és cselekedetek Angliában mint Magyarországon szinte a' hajszálig egyeznek egymással. Ott, mint itt a' nemesség és papság végezett mindent, mert csak azok értettek a' dolgokhoz, mert a' dolog' természetete szerint másképp jól nem is mehetnek a' dolgok, mert Sirach igen bölcsen kérdi: „*hogyan taníthat az, a' ki szánt vét, 's ökröket ostorral hajt?*“¹¹⁾!

Vezetőknek és vezérelteteknek kell mindenkor lenni az emberi társaságokban, ha azok fel nem akarnak bomolni; azok kik másokat vezetnek mindég előbb valók és szabad rendűek maradnak — ez a' dolog' veleje, a' többi csak forma a' nemzetek' historiájában, 's ma mint a' magna charta' idejében is e' két osztály alá esnek Anglia' lakosai, u. m. a' szabadok' és nem szabadok' sorába, amazok az értelemmel a' hatalmat, ezek a' munkával az engedelmességet csatolják egybe, különben ha megfordulva mehetne a' dolog menyország helyett pokolban élnék e' földön. —

¹¹⁾ „Wir sind gar zu geneigt die Dinge so zu beurtheilen wie wir sie finden, ohne weiter nach den Ursachen zu forschen, die diesen oder jenen Zustand hervorbrachten, und die ihn vielleicht noch jetzt, ohne dass wir es bemerken aufrecht erhalten. Nichts ist wohl ausgemachter als dass Sitten und Cultur, und alle Vortheile, die an Sitten und Cultur hängen, in dieser unser europäischen Welt seit mehreren Jahrhunderten mit zwei Principien verknüpft, und das Resultat ihrer vereinten Wirkung gewesen sind: *eins war der Geist des höheren Standes, das andere der Geist der Religion. Der Adel*, der die Wissenschaften beschützte, und *die Geistlichkeit*, die sie lehrte, waren es allein, die mitten unter Waffen und Tumulten, zu einer Zeit, da Staatsverfassungen erst im Entstehen waren, dem menschlichen Geschlecht jenes kostbare Kleinod retteten. Was die Wissenschaften von diesen beyden Ständen erhielten, zahlten sie zurück, indem sie den Verstand ihrer Wohlthäter aufklärten, ihre Idéen erweiterten, ihren Kopf bereicherten und ausschmückten. Burke Betracht. über die franz. Revol. I. Th. s. 211.

Világosabb lesz mindjárt a' dolog, ha annak természetét közelebbről is megmerjük vizsgálni. Azt mondja Veith, hogy a' magna charta' fő érdeme az, hogy egy testbe olvasztván a' normannust az angelsaxxal és brittussal okozta osztán későbbben a' jobbágyság' megszűnését Erzsébet' idejében az angol földön. — Vagy-
nak az életben bizonyos szavak, mellyeknek varázs erejök van mint a' talismanoknak; ilyen a' *jobbágyság* szó, mellynek értelméhez mindent kötnek, csak azt nem, a' mit épen ahhoz kellene kötni. Mint egy derék író mondja hogy a' szegénység a' nép' massája' sorsa, a' drágaság a' rendetlenség' büntetése ¹²⁾, úgy megfordítva is mondhatjuk hogy a' szabadság csak a' kevesebb számnak tulajdona, a' féketlenség pedig a' rossz rendszernek büntetése. Ha a' magna charta' következtében eltűnt Anglia' földjéről a' jobbágyság, honnan van az hogy Murron gazdag angol birtokos 1820ban is még 600 familiát, Stafford marquisné 15 ezer lelket szorítottak ki földjeikről, hogy azokon emberek helyett juhnyájakat legeltessenek ¹³⁾? vagy az elűzöttek nem voltak jobbágyok? hanem haszonbérloők? vagy olyanok kik a' robotázást pénzzel váltják meg? Mind egy — de inségbe estek, és ha a' dialecticai szójátszás illy fontosságú tárgyban elég lenne az ideák' felforgatására, úgy Magyarországot kiemelhetnők mi is Anglia mellett, még pedig az aurea bullánál fogva, ha nem tudnók hogy a' tudomány' becse illy úton semmit nem nyerne, ha nem tudnók más oldalról azt is, hogy Angliának épen úgy kellett mai formájára kialakulni, és pedig fekvése 's ősi constitutiójánál fogva, mint Magyarország így és nem máskép alakulhata ki. Egy — életben lévő constitúciónak helyes megítélésére két szempontok vezethetnek, ú. m. a) A' meglett dolgoknak szükségesképen való következtéseit a' nemzet' mai állapot-

¹²⁾ L. *Bulletin des sciences historiques antiquités* 1831. Nro 10. p. 270.

¹³⁾ Neues Conversations Lexicon Leipzig 1824. artic. Grosz-britannien s. 547.

jára fontolóra venni, melly uton a' tirádák és ügyetlen declamatiók magokban meg semmisítetnek, mert mihelyt valamelly dolog szükségesképen való feltételek közt lételre jött, annak következései is természet szerint ki nem maradhatnak. b) A' jelenlét' testi és lelki szorgalmának volumenje főképen ugyan a' nemzet' belső és külső történeteiből, lakhelye' physikai fekvéséből folyt ki, de azért földünk' minden más lakosainak közvetlen, vagy közvetőleg való befolyását tagadni nem lehet, melly szerint a' testi és lelki szorgalom' moralis becsének megítélésére meg van ugyan minden nemzetnek ön tulajdonu competentiaja, de a' mellett a' közönséges értelem is egy felsőbb instantiában megvizsgálhatja azt azon viszonynál fogva, mellyben a' teremtett dolgok a' teremtés céljához állanak, melly minden isoláló egoisticum elveket kizár magából, 's mikor' ez a' közönséges értelem a' maga kérlelhetetlen ítéletét papirosra leteszi, minden reclamatio az ellen nagyon is felesleg való dolog; mert az a' maga ítéletének elégtételben vételét nem az emberekre bizza, hanem az idő' folyamatjában összejevő környülállások' és dolgok' magoktól való kibontakozására, mellyet sem kikerülni, sem megtörni nem lehet.

Ekképen lévén a' dolgok, az aurea bulla' megrótt fogyatkozásai nem fogyatkozások többé, hanem szükségesképi még pedig jóltevő jelenetei a' magyar constitutiónak, 's ha az, az idegen részek' egy testbe összeolvasztását nem eszközölte mint a' magna charta, (ámbar az assimilatiókra történeteinkben is számosak a' példák) gondolóra kell azt is venni, hogy Angliát nem dulta ugy öszve a' pecsenég, kun, mongol, török sereg, mint hazánkat öszvedulta, hogy a' belső háboruknak mi is bőségében éltünk, mellyek a' magyarság' nagy részit felemésztették, 's mindég uj meg új ültetvényekről kellett a' magyar kormánynak gondolkodni, hogy a' kun puszták ¹⁴⁾, a' desertum flandren-

¹⁴⁾ A' terra Zewrinica és Cumania' megnépesítése felett tett alkudozásokat a' Johannitákkal közli Schlötzer az 1247ben

se a' campus Machon, és a' Turcicumok kiholt földde ne váljanak ¹⁵⁾). Angliában könnyebben mehetett az assimilatio, mert szigeti fekvése megoltalmazta a' külső erői pusztitástól, 's a' mellett a' régi brittusok már az angelsaxokhoz törődve voltak, mikor a' normannok rajtok felyülkerekedtek, és így e' tekintetben is boldogabb állapotja volt Angliának, mint Magyarországnak, hol mind az idők' menetele, mind az ország' fekvése, magokkal hozták a' sokféle szájú és szólású telepeket, kiket fractis jam viribus csak úgy egyszerre egy kalap alá húzni bölcsesség sem vala; és még is egy részről azt, a' mi legszebb oldala a' magyar királyok' cselekvésmódjának, hogy a' behívott telepeknek meghagyták a' magok sajátságait, olly tudósok is mint Schlötzer gúnyolva magyarázgatják, más részről most ugyan azon dolog az aurea bulla' fogyatkozása, hogy miért nem eszközlött assimilatiót. — Volna itt még sok elmondani való, miért legalább a' két rokon haza' régibb lakosai, miért Horvát- és Tótország' népei nem assimiláltattak jókor, de értekező most itt abba nem ereszkedhetik, hanem csak azt kértheti, miért a' cambro britannus, miért az angelsax nyelv sokáig divatoztak Angliában azután is, hogy a' mai angol nyelv már

költ oklevél szerint Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Göttingen 1795. s. 336, 337.

¹⁵⁾ A' flandriai desertumról, hová Ildik Geyza hozott első német telepeket Flandriából, lásd Benkő' Milkoviáját P. I. p. 179—183. A' Campus Maxonsról írja Oláh Miklós (Hungaria C. XVII.) hogy az tizenkét mértföldnél szélesebb, Temesvárnál kezdődik, 's Semendriáig elnyul, hol a' török rablás és bebecsapások miatt még vadászni sem lehet bátorsággal, nem hogy ott lakhassék ember. Csak 1658ban mennyi idegent nem kellett Erdélybe letelepíteni, többnyire rácokat és oláhokat, mutatja a' fogarasi Diaeta' végzése 1666ból art. XI. és Comp. Constit. P. 3. Tit. 14. art. 10. Ha kinek kedve és ideje van, egy jó könyvet írhat Magyarországnak' szakadatlan colonisatiójáról, és mégis mennyi pusztáink nem maradtak meg, mellyek hajdan népésítve valának!

kiformálta magát, miért máig a' walesi herczegségben ki nem veszett az első egészen?

De félretéve mind ezeket, nemzeti állapotok' és constitutionalis régi oklevelek' öszvehasznításában nem annyira ideákat ideáknak, mint factumokat kell factumoknak ellenekbe tenni, 's mindjárt ki fog így könnyű móddal kerekedni, hogy a' *jobbágy* szó csak tüneményes talismani játék, és ha név szerint ninesenek jobbágyok Angliában, mert a' magna charta azoknak nyakára hágott, de facto annál számosabb szegényei vagynak, kik vagy a' nemeseknek, vagy a' papságnak, vagy a' fábrikásoknak, vagy a' kereskedőknek és árendásoknak jobbágyai; sőt mondhatni, Anglia minden más országhoz mérve, a' proportione legnagyobb bőségében van az olly embereknek, kik valóságos jobbágyi állapotban élnek, és másoknak durva kényétől függnék. Az állítás bizonyítást kíván, 's imé itt van Angliának e' tekintet alatt hűséges képe, mellyet köztudat végett nem árt bővebben előadni. —

Közönséges észrevétel az Nagybritanniára nézve, hogy a' magát jólbiró közép rend szinte az elenyészéshez közel jár, midőn másfelől a' nagy gazdagság, jövedelem, és vagyom a' szegénységgel, inséggel, és nap-számassággal szemközt állanak. Egy familiának a' legszegényebb rendből esztendei élelmére régebben a' falukban 45 font sterlinget számítottak, a' városokban 48 fontot; $\frac{3}{7}$ része a' népességnek ilyen, melly többet nem költhet el ($7\frac{1}{8}$ millio 18 millio lakosra vetve). De egy egész harmada a' köznépnek (1,548,000) ezt a' pénzt sem tudja megszerezni magának, hanem az ecclesiák' és közönségek' alamizsnájából kapja meg $\frac{3}{5}$ részét tartása' költségének, melly alamizsna Malthus szerint 1801-ben 10, mások szerint pedig 1823ban 6 millio font sterlingre ment fel ¹⁶⁾.

Igaz, hogy a' volt belső minister Peel 1823ban kedvezőbb rajzot nyújtott be a' parlamentnek az ország'

¹⁶⁾ Malthus Versuch über die Bedingung und die Folgen der Volks-Vermehrung übersetzt von Hegewisch, Altona 1807.

állapotjáról, mióta a' kereskedésben, hajókázásban Huskisson szabadabb szellemű elveket követett az idegenek iránt, de azért úgy látjuk, hogy azután sem szűnt meg a' nép' nyughatatlansága, sőt mondhatni nevékedett a' machinák, gőszekerek, fabrikák, szövőszékek ellen folytatott háborúval, 's mint a' Tudományos Gyűjteményben (1830. VII. köt. I. 55.) megjegyeztetik, 1829ben Dublinban 10, Huddusfieldben 13 ezer dolgozó munkás volt ősszel kenyér és foglalatosság nélkül. Hevesen sürgette a' parlamentum, melly juliusban 1830ban oszlott el, az ország' állapotja' megvizsgálását. A' fabrikákban 's kézi gyárakban nem fizették többé pénzzel a' dolgozókat, hanem eleséggel, a' borbélyokkal hónapszámra beretváltatták őket, és a' pénzfizetés helyett cserevásár jött bé; nem volt már a' szegény dolgozókon hus, rossz színben voltak, hangjuk a' sok koplálás miatt öblös üres volt, a' pityóka (krumpli) ezeknek már confect és luxus' cikkelyévé vált; a' gazdák meg sem engedték a' házas dolgozóknak, hogy feleségeiket meglátogassák, vagy pedig csak tanúk előtt lehettek együtt kevés időre velek ¹⁷⁾. Ezt a' leírást Cobbet a' parlament' egyik tagja tette, ki sok grófságokat bejárt, és szemmel látta az inséget; de ha sz'nte tódítva adta volna is elő festését, annyi csak ugyan igaz, hogy a' szegény nép' nyomorusága a' magnacharta' oldala mellett is magos pontra hágott fel, 's Peel maga megvallotta akkor, hogy a' szegényeket Amerikában akarja letelepíteni a' kormány.

De ismerkedjünk meg régibb állapotjával is Angliának e' tekintetben a' hiteles és nagy classicitású Sir Morton Eden' utmutatása szerint ¹⁸⁾. A' XVIIIdik szá-

¹⁷⁾ Allgemeine Zeitung 1830. Nro 7.

¹⁸⁾ Sir Freder. Morton Eden *The State of the Poor* London 1797. három darabban. Azt hiszi Morton Eden, hogy annak miért régibb törvények nincsenek a' szegényekről az az oka, mivel a' földes úr patriarchalis nexusban élt jobbagyaival, de ez az állítás nem egészen igaz, mert az előtt is voltak sok koldusok Angliában, kiket a' klastro-

zadban, ugymond ez az író, egy országból sem vándorlattak olly számmal ki a' dologtalanság és szegénység miatt mint Angliából, mellyben legtöbb puszták, tós helyek és közös birtokok vagynak. III. Richard alatt vagy is a' XIV. század' végivel szólamlanak meg először a' törvények a' kóboriak' büntetéséről és a' szegények' táplálásáról; 1350ben először említik a' törvények a' szabad dolgosok' személyeit, miután a' törvényhozó hatalom mindég azzal bajlódott, hogy taxálja a' munkabért, és az élelmek' árát. VIII. Henrik alatt 1530ban a' törvény két osztályt tett a' koldusok közt, egyik a' szűkölködők' másik a' csapongók' osztálya volt; az elsőeknek bizonyágleveleket adtak a' békeség' biráji, hogy bizonyos megyékben koldulhassanak, ellenben a' kóboriakat vérekig kellett a' törvény szerint megkorbácsolni, és megesketni, hogy visszamennek szülőtte helyökre. Nem soká u. m. 1535ben eltöröltettek az útlevelek is, 's minden közönségnek tartani kellett a' koldusait, a' kóboriakról pedig rendeltetett, hogy ha másod izben is elfogják, viszont korbácsolatassanak meg, és jobb fülök' egy részét veszejtsék el, harmad izben pedig életektől fosztassanak meg. — A' klastromok' eltörlése után még inkább megszaporodott a' koldusok' száma, VI. Eduard alatt már az rendeltetett a' kóboriakra nézve, hogy a' kik nem akarnak dolgozni, pedig tudnának, melljekben égettessenek meg tüzes jeggyel, 's a' ki bejelenti az illyeket, annak két esztendeig rabszolgaként szolgáljanak. A' ki csak 14 napra is az illy szolgálatból elszöknék, homlokban bélyegeztessék meg, 's egész életében rabszolgának maradjon, a' másodszor elszökő pedig halállal büntetessék. Erzsébet alatt kezdett a' szegények' élelmére szolgáló taxa megalapítatni, mivel az önkéntes segedelem már nem volt elég; akkor

mok 's más intézetek tartottak mindenütt, melly intézetekről és szerzetekről szóló oklevelek Angliában épen úgy mint másutt bőven találtnak.

állítottak fel dolgoztató házak is a' gyermekek' és felnőttek' számára, 's a' koldulókat először kemény véréssel és fül' keresztül égetésével, másodszor halállal fenyegette a' törvény, ha csak valaki szánakozásból magához nem fogadta a' vétkest két esztendőre. E' büntetéseket 1597—1602 közt lágyították osztán, de Iső Jakab alatt újra felélesztették a' régi kemény törvényeket, mellyek Anna királyné' ideéig divatban is voltak. Ugyan csak ez az író írja, hogy 1795ben a' szegények több helyen csalánt főztek sóban és borssal, hogy éhségöket enyhítsék. Skócziában a' sok kóbori koldus sáska' módjára jár, $\frac{3}{4}$ részek csak dologkerülők, kik nem kapnak alamizsnát, 's a' szegény lakosok' nyakán élőködnek, mert a' gazdagokhoz nem mernek szemtelenkedve menni, 's még a' valóságos szegények' tartása is inkább csak a' közép rendet nyomja, mert a' gazdagok utaznak, 's az országon kívül költik el a' pénzt, templomba sem járnak, hol a' koldusok' számára szoktak adakozni.

Ha már azt kérdi valaki, mi az oka ennek a' nagy inségnek, értekező arra csak azt mondhatja, hogy a' megrögzött nyavalya, mellyet a' rosz systema mindenkor és mindenütt magával hoz. Ugyan is

1ször. A' földbirtoknak nagy részét a' fennálló majoratusok elnyelték Angliában, miért igen kevés az apró birtokosok' száma, melly darab időtől fogva még inkább kevesedett. Csak 1786ban is magában Angliában 250 ezer szabad földbirtokosokat számláltak, 's már 1823ban kivéve a' nagy nemességet és főpapságot 20 ezerre tették azoknak számát. Colquhoun 1810ben Nagybritannia' földművelésére 1,302,000 familiát tett, ebből 70 ezert a' közép, 210 ezert az apró földbirtokosok, 280 ezert pedig a' haszonbérllők közzé helyeztetett.

2szor. Az episcopalis ecclesia' birtokai hat ezer nagyobb 's apróbb dominiumból állanak, mellyeknek esztendei jövedelmét némelleyek $55\frac{1}{2}$ millio pengő forintra, mások még többre is teszik, melly summának

nagy részét a' főpapság húzza, midőn a' valóságos szolgáltatást tevő papok és káplánok alig tudnak sok helyett megélni ¹⁹⁾, és hallgatóik tartják élelemmel.

3szor. A' feljebbi két dologból következik az már, hogy a' nagy földbirtokosok nem birnak földjeikkel, azok miveletlen maradnak, vagy nem eléggé jól műveltetnek. Marha-, juhtartás, vadászat a' főbb eszközök, mellyekkel kiakarják pótolni a' hiányt, azért nem is lehet csudálkozni, hogy az országnak nem terem elég gabonája, és az is rendkívül drága, ha annak bevitelére a' birtokosok és árendások nagy vámot kívánnak tétetni, ellenben a' kereskedők, gyárosok, mesteremberek a' vám nélkül való szabad concurrentiát sürgetik. Magában Angliában és a' wallisi herczegségben 40 millio holdföldet számlálnak, mellyből 8 millio pusztá, 14 millio nem használtatik eléggé ²⁰⁾.

¹⁹⁾ A' fő papság közzé tartoznak az *érsekek*, *püspökök*, *dechantok*, *prae bendatusok*, *főesperestek*, a' kis papság közzé tartoznak a' *rectorok*, *diaconusok*, *vicariusok*, *curatorok*, *magános káplánok*, kik a' rendes szolgáltatást viszik. Az Allgem. Zeitung szerint (Febr. 9dikén 1830) a' papi jövedelmet az accidentákkal együtt 97 $\frac{1}{10}$ millió pengő forintra is teszik, Lowe 82 $\frac{1}{2}$ millióra, Beuregard 103 $\frac{1}{2}$ millióra számlálják, mellyet az episcopalis ecclesia húz esztendőnként.

²⁰⁾ Megérdemlik Morus 'Tamás Anglia' fő Cancellárja' észrevételei a' közlést, jóllehet azokat régen tette (született 1480ban † 1535ben), de ma is, mint látjuk, helyt állanak: „Unus opilio atque bubulcus sufficit ei terrae depascendae pecoribus, in cuius cultum ut sementi faciendae sufficeret, multae poscebantur manus; atque hac ratione fit, ut multis in locis annona sit multo carior.

„Quia lanarum quoque adeo increvit pretium, ut a tenuioribus, qui pannos inde solent apud nos conficere, prorsus emi non possint, atque ea ratione plures ab opere abgantur in otium. Nam post aucta pascua infinitam ovium vim abstulit tabes. Quodsi maxime increscat ovium numerus, pretio nihil decrescit tamen, quod earum, si monopolium appellari non potest, quod non unus vendit, certe *olygopolium* est. Reciderunt enim fere in manus pauco-

4szer. A' birtokosok', és más haszonbérlok' 's földmivesek' egymáshoz való viszonyainak bizonytalan volta.

Kötelessége a' statusnak bátorságba tenni a' földmivelőknek állapotját, hogy ne függjön a' birtokos' kényétől azokat mikor tetszik földjeiről elhajtani, mint nem régiben is Murron és Stafford marquisé tettek. Közönséges panasz az Angliában, hogy a' haszonbérlok' is elszegényednek, koldus-botra jutnak, nem győzven a' nagy árendát fizetni, a' természet' költségeit is viselni, mindenek felett pedig az idegenekkel való concurrentiát kiállani. Igaz, hogy 1815ben segíteni akart a' gabona-bill által a' parlament a' földmivesek' sorsán, de úgy látjuk, hogy a' rosznak gyökere az által nem vágatott ketté, mellynek mélyebb elágazásai vagynak a' birtokosok', kereskedők', gyárosok', és kézi mesteremberek' haszonérdekleiteiben, mintsem hogy palliativumok az egymással ellenkező interesséket kiegyenlíthetnék, 's azokat a' magok árkokba vehetnék.

5ször. Szaporítja a' szegények' számát az erős italok' szeretete is, melly sokakat koldussá tesz. Mi sok illy szeszest italt isznak Angliában, meg lehet onnan is itélni, hogy Morton Eden' közlése szerint 1795ben, az azokra tett vámok és accisek 6,652,584 font sterlin-

rum, eorumque divitum, quos nulla necessitas urget ante vendendi, quam libet, nec ante libet, quam liceat, quanti libet. *Utopia Hamburg* 1752. p. 21.

Sinclair 1821ben 12,986,855 holdföldre számlálta a' miveletlen földet, ellenben a' legújabb közlések szerint e' következő kimutatás fordul elő:

Anglia. Miveletlen, de mivelésre alkalmas föld 3,454,000 hold, mivelésre teljességgel alkalmatlan 3,257,000 hold.

Wallisi herczegség 530,000; a' második categoriában 1,105,000.

Skóczia 5,950,000; a' második rendben 8,523,030 hold.

Hibernia 4,900,000. Használhatatlan 2,416,664 hold.

A' szigetekben 166,000 nem használható 569,469 hold.

Lásd, *Allgemeine Zeitung* 1830. febr. 13. a' 12dik számú toldalékban.

get hajtottak bé. De ennél is többet tesznek a' hajósi élet' és a' gyárok' erős üzése, mellyek által az emberi élet inkább ki van kockára téve, 's a' neveletlen gyermekek közönséges segedelemre szorulnak. Neveli az élhetetlenséget a' *tudatlanság* is, mellyet már Garve Angliára nézve ekképen jegyzett meg: „A' kereskedés', gyárok' és fabrikák' nevekadó virágzásával a' mechanicus dolgok' kimivelődése megnehezítetett. A' munkák' felosztása, melly minden gyár' tökéletességére tartozik, mindenik dolgot egyszerű munkálatok' gyakorlására szorította, melly kevesebb kevesebb ismereteket visz a' fejébe, 's kevés ösztönt ad a' lélek' erejét próbálgatni. Angliában, hol a' gyárokból leginkább fel van osztva a' munka, az illy mechanicus dolgozók hátrább maradtak pallérozódásokra nézve más országú felekezeteiktől, azért ott ezekre nézve 1780tól fogva már vasárnapi iskolákat is állítottak fel. Igen természetes dolog, hogy az illy dolgozóknek lételet a' gyárok' virágzása vagy romlása határozzák el, azzal állanak fenn, azzal meg is buknak ²¹⁾).

Illy világos és tiszta adatok után a' magna charta' kiemelése az aurea bulla mellett veszteni fog fényéből; de ok nélkül való az a' vád is, hogy a' magyarok az idegeneket kizáró törvényekről gondoskodtak, mert leginkább a' zsidók és ismaeliták voltak az illy kizáró törvények' tárgyai, a' mit Anglia épen úgy követett, mint akármelly más ország: ellenben más idegeneket pártolt a' hazafiuság, mert egyes esetek itt nem jöhetnek számba, mint másutt sem. A' magyaroknak épen nem kedvező Schlötzer (*Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Göttingen 1795 p. 194, 196) maga közli Thuróczi és Kéza szerint a' bėjött idegenek' laistromát; ugyan csak Kéza mondja, hogy Geiza vezér, szent István, és más királyok' idejében kunok, bessusok, olaszok jöttek bé lakni a' magyar földre, és több más nemzetűek, *qui diutius*

²¹⁾ Versuch über Moral und Literatur 3. Theil. p. 41.

in regno commorando, quamvis illorum generatio nesciatur, per matrimonium diversorum contractus Ungris inmixti nobilitatem pariter et descensum sunt adepti. Magyarország' historiája oly gazdag az idegenek' pártolásáról szóló adatokkal, hogy bámulni lehet, miképp terjedhete oly vélemény el a' külföldi tudósok közt, hogy az aurea bulla vagy akármelly más oklevelünk parancsolná az illy türhetetlenséget. — A' sok közűl imé egy két példa! — Mikor a' törökök vad kézzel pusztították a' hozzánk szomszéd tartományokat, azokból seregestől jöttek a' lakosok magyarföldre oltalmat keresni magoknak. A' mit a' görög revolutio' kiütése' idejében 1821ben tett a' bölcs kormány, azt már II. Ulászló is megtette 1493ban, *ut Bojerones tempore incursionis Turcarum sua bona Brassoviam perducere et educere valeant.* (Benkő Specialis Transylv. MSS). Már az előttrő jóval az oláhországi vajdák és boérok sok birtokot kaptak Erdélyben, sőt adomány-leveleket is osztogattak az első²²⁾. Fogaras' földén és Hunyad

²²⁾ Meg volt Benkőnek Ulad János oláhországi vajda' adomány - levclének hiteles mássa, melly 6940dik esztendőben januarius 20dik napján költ Tergowestben (1432ben a' mi számlálásunk szerint) mellyben magát totius Valachiae transalpiniae Dominum, *Omlasii et de Fogaras ducem* írja, 's Boer István és Roman testvéreknek *Vajdafalvát Sessori Lovistént* 's más portiókat ajándékoz Fogarasban és Omlásban (az utolsó szász nyelven *Hamlesch Szeben* székben). Ugyan csak Benkő említi *Donationales Uladislai Vajvodae Valachiae datas in Argios an. 1372. die divisionis Apostolorum*; kezdete így van: „*Uladislaus Vajvoda Transalpinus, Banus de Zevrino et Dux novae Plantationis terrae Fogaras notum facimus etc.* ajándékoz benne Dobka János' fiának Lászlónak szép birtokokat Fogaras székben, melly hajdan felső Fejér vármegyének egy részét tette. Mirche oláh vajda is magát 1395ben *Dux de Fogaras et Banus de Zewrin* irta. Lásd Praynál VII. Dissertat. Histor. Crit. in amales veteres Hunnorum p. 144—146. és Benkő Specialis Transylv. MSS. item Fridwalszky Reges ungariae Mariani p. 80—84.

vármegyében igen sok illy magyar nemességgel felékesített familiák vagynak ma is, kik a' vádat megczáfolhatják, de maga a' törvénykönyvünk is tele van indigenák' neveivel, kik érdemeikért magyar polgári just nyertek. A' ki Erdélyben vagy Magyarországon a' szász's' más német telepek' történeteivel, privilegialis polgári szerkezeteivel ismeretes, úgy fogja találni, hogy nem a' türhetetlenség, hanem a' különös pártfogás' szelleme mellett nyerhették csak meg azt a' jölétet, a' miben vagynak, és nálunk a' lakosok' közép rendü osztálya ceteris paribus nem kisebbedik számában, hanem inkább szaporodik; annyi bizonyos hogy kézi mesterségi tekintetben 1641ig alább nem állott a' magyar föld Angliánál, miről itt hosszú volna az adatokat közölni, hanem Cornides', Eder', Bredeczky', Schwartner' könyveire utalja értekező az olvasót, és még csak azt jegyzi meg, hogy Veith a' városok' és más szabad rendü lakosok' (libertini) tekintetében is családokzik Magyarországra nézve; mert a' városi rend' kifejtődzését szent István' idejére fel lehet vinni, királyaink azokat mindég pártolták, az országos gyűlésekben követeik által részt vettek, sőt Erdélyben is a' szabad szász helységek már a' XVdik században követei' küldésére felszólítatva voltak, hogy azok által a' magyarországi diaetákon képriseletet gyakoroljanak.

Meg volt a' városi rend mellett a' libertinusok' rende is ²³⁾, a' mit Veith szabad ültetvényeknek mond

²³⁾ Lásd Historiai értekezésemet a' székely nemzetről lap 119. 130. itt csak Ranzanus olasz író' bizonyosságát közlöm, mi virágzatban voltak Erdélyben a' kézi mesterségek „Hominum ingenia magna, excellentiaque, ad ea praesertim aptissima, maximeque versatilia quae manu fiunt. Brevibus multa conplectar: quidquid est in regno Ungariae laude dignum atque excellens, quod attineat ad nobiles et honorata adpellatione opifices, atque ad eas artes, quas adpellant mechanicas, id totum apud Transsilvanos habetur. Testificari id equidem possum, et ceteri, qui viderunt, videntesque mire obstupuerunt. *Epitome rer. hung. Ind. 32.*

(Freysassen), a' jobbágyok' állapotja is hasonló volt az angliaihoz, 's talán még sokszor szenvedhetőbb mint ott hajdan volt; vagy mellyik polgári szabadságlevelében leljük fel Angliának azt, a' mit szent István' leczkéiben föllelünk: „*Memoria retinens semper, quod omnes homines unius sunt conditionis, et quod nil elevat nisi humilitas, et nihil dejicit nisi superbia, et invidia*“; hol kapunk az angol régi oklevelekben szebb tanítást az idegenek iránt mint 'szent Istvánnál „*Sicut enim ex diversis partibus provinciarum veniunt hospites, ita diversas linguas, et consuetudines, diversaque*

Vesd össze Danielis Cornides *Bruchstücke zur Geschichte der städtischen Cultur und des Gewerbflusses in Ungarn mit Vorrede begleitet von Engel*, melly szerint, hogy csak az egy üveg készitést említsem, Pozsonyban már 1439ben mind üveg ablakok voltak, midőn Morten Eden' bizonyosága szerint Angliában még 1567ben is olly ritkák és drágák voltak azok, hogy a' nemes urak, a' kiknek illy üveg ablakaik voltak, otthon nem létökben azokat leszedették és el-tétették. Skóciában pedig még 1661ben is nem voltak üveg ablakok a' közönséges falusi lakhelyein az uraknak, még a' királyi palotákban is csak a' felső emeletben voltak. Oláh Miklós érsek, Mátyás' visegrádi palotájáról írja. „*Haec aula praeter situs amoenitatem tam praetiosis aedificiis ornata est, ut sine controversia plurimorum regnorum aedificia superare videatur, et nusquam viderim, quidquid regnorum in hunc diem peragrarem, aedes paribus ornamentis structas*“ (Hungaria cap. VI. írta Brüsselben 1536ban). Itt mondja azt is, hogy csak Párizsban látott a' parlament' épületében egy osztályt, a' visegrádi palota' hasonlatosságára kiékesítve. Bethlen Farkas azt írja Egyed nevű enyedi magyar óracsinálóról, hogy mikor Zápolya János Zsigmond 1566ban Sulimánhoz ment Nadorfejevár alá, sok ajándékai közt egy mogyorónyi kicsinységű arany drága ütő órát is vitt, mellyen a' csillagos ég' kereksege és a' hold' változása minden 24 óra alatt előfordult, melly óra gyűrű' fejébe volt foglalva, a' mit Suliman különösen becsült, száz ezer arany értékűnek mondván, 's az egyszegény magyar ötvös' munkája volt! (Lásd Barabás Sámuel, Bethlen Farkas' Historiájának magyar kivonatját MSS.)

documenta et arma exterorum secum ducunt, quae omnia regiam ornant et amplificant uulam. (S. Steph. Decr. I. L. I. cap. VI. de acceptione extraneorum et nutrimento hospitum). Hogy IVdik Eduard alatt minden copyholder (robotázó vagy pedig bérpénzt adó jobbágy): földes ura ellen törvényesen panaszolhatott, ha kitétetett a' birtokból, és hogy a' jobbágyság' egy nagy része a' szabadon dolgozók' osztályába esett, annak okát nem annyira a' magna chartában mint IVdik Eduard' saját characterében, 's a' nemzethez álló viszonyaiban kell keresni. IVdik Eduard' ideje a' revolútiók' ideje volt, előtte 's utána háborgásban volt a' nemzet az uralkodók' gyakori változása miatt; ő VI. Henriket fosztotta meg a' koronától, kit megöletett. Comines Filep leghitelesebb író abból az időből írja Emlékezeteségeiben (Memoires L. III. ch. VII), hogy három dolog által boldogult VI. Henrik ellen, hogy minden ellentállás nélkül bemehetett a' fő városba. Az első volt *barátjainak sok száma*, kik a' templomokba vették magokat, mellyek akkor sérthetetlen helyek (asylumok) voltak; a' másik volt *sok adóssága*, melylyet az előtt tett Londonban, 's mindenki örült, látván hitelessét szem előtt, és olly állapotban, hogy majd megfizethet; a' harmadik ok volt a' *polgári rendű asszonyok' egyetértése*, kiket szeretgetett, 's kik osztán férjeiket részére hajtották. Más országban, úgy mond Comines, épen ezek által vesztette volna el valamelly király koronáját, melylyet ő itt illy módon nyert meg. IVdik Eduard nem is választhatta el sorsát többé az alsó rendtől, 's innét van már az, hogy azt sok igazságtalanságok' elkövetésével is pártolta a' felsőbb rend ellen. Gyakran beszélt ő Comines Filepnek, hogy minden ütközetben, a' mellyekben szerencsés volt, lovon fel 's alá nyargalt a' táborban, kiabálván, hogy a' köznépet meg kell kimélleni, 's oltalmazni, midőn az urakat rakásra ölette, kik közül senki vagy igen kevés szám menekedhetett meg. (Livre III. chap. V.) Így nyerheté azt meg, hogy csendesen uralkodott. Pe-

riandernek is illy utálatos erkölcstelen elve volt; így csinált a' kevély Tarquinius is, de a' historia mindnyájokat is megbélyegezte ²⁴⁾).

Minden helyes nézetek hát oda vezetnek bennünket, hogy a' magna charta épen úgy, mint az aurea bulla, csak az idő' szüleményei voltak, egyiknek a' más felett felsőbbiséget tulajdonítani nem lehet; és ha olvasta volna Veith II. d. Andrásnak 1231-ben költ újabb megerősítését az aurea bullának Kovachich' magyarázatjaival (*Vestigia Comitiorum*, Budae 1790. pag. 98—123), nem mondta volna azt, hogy a' magyar papság nem sürgette és kívánta az aurea bullát, midőn abból épen az ellenkező tetszik ki. Hogy a' John Bull lármázhat, hogy bizonyos formák' megtartása mellett összevgyülekezhetik, és kérések' özönével előnti a' parlamentet, annak mint minden dolognak jó és rossz oldala is van. Emlékezzünk csak vissza az 1819-ki esztendőre, mikor Hunt Manchesterben száz ezer népet tudott egybegyűjteni, mellyet a' katonaság' véres kardja oszlatott csak el, és Huntnek Londonba pompás be-menetelére, mikor őt 300,000 ember zászlókkal győzedelmi módra kísérte. A' radicalisok, *Watson'*, *Hobhouse'*, *Vilson'*, *Burdett'* stb. magokviselte, a' szövő székek ellen sok ízben megújított zenebonák, a' gyújtogatások az angol népszabadságnak nem a' legszebb oldalai; legalább a' demagogusok épen a' tudatlan köz-nép közt úzték mindég ördögös játékaikat: „*Ex quo intelligi potest id, quod saepe dictum est, ut mare, quod sua natura tranquillum sit, ventorum vi agitari, atque turbari, sic et populum romanum sua sponte esse pacatum, hominum seditiosorum vocibus ut violentissimis tempestatibus concitatum*“ (Cicero pro Cluentio cap. 49). Így volt Romában, így Athenaeben, így mindenütt,

²⁴⁾ Lásd Aristot. Polit. L. III. cap. XI. Diogenes Laertius azt írja, hogy Trasybulus adott illy tanácsot Periandernek. Livius írja Tárquínról: Ibi inambulans tacitus summa papaverum capita dicitur baculo decussisse (L. I. cap. 54.) Vessd össze Bayle Dict. Hist. et Crit. art. *Eduard IV.*

hol hasonló okok dolgoznak! Mind ezen beszédbeli szép szabadság mellett is hányszor nem láttuk Angliában is beteljesedni már, a' mit Richelieu és Colbert mondogattak „*Laissons les dire, pourqu' ils nous laissent faire*“; hányszor meg nem tépték a' csirke' tollát, a' nélkül hogy az kiabált is volna! Valóban a' nemzeti történetek' kifejlésében nem talál értekező ollyas valami pontra, melly különösen Angliáé vagy Francia- vagy akármelly más országé lehetne, vagy már másutt elő nem fordult volna, vagy pedig elő nem fordulhatna. Így van a' magna chartával is a' dolog, ilylyen volt a' *Joyeuse Entrée* Brabantban és Limburgban, ilyen az aurea bulla! a' név más, a' dolog egy. — Vagy ha a' valóságos külömbséget az első és két utolsó közt az tenné, hogy az az egész nemzetnek, ezek csak a' nemzet' bizonyos részének adott szabadságlevelek: úgy a' foganatból reá kellene ismerni annak elkülönözött kútfejére is, a' mi a' nemzeti képviselő systemában mutathatná leginkább ki magát; mert egyéb communalis dolgok' eligazításában haszinte Angliának remek intézetei vagynak is, de azok inkább helybeli természetűek, és más országoknak szintűgy megvagnak a' magok helybeli természetéhez illő saját intézkedéseik. Mikor hát nemzetekről és régi nemzeti szabadságlevelekről van szó, valami nagyobb körű és magosb állású szempontból kell kiindulni, 's ennél fogva szól értekező itt az *angol parlamentről*, különösen pedig *Anglia' pénzhiteléről* valamit; megisméri az angol nemzetnek hatalmát, gazdagságát, kincseit, kereskedése' nagyságát és tudományosságát. Mind ezeket az egész föld hirdeti, de hogy illy szembetűnő következtetések állhattak ott bé, a' magna charta mellett főkép az ország' tengeri fekvésének, az europai political történetek' Angliára nézve szerencsés kifejlésének, és az értelmes írásbeli szabadságnak lehet tulajdonítani ²⁵⁾).

²⁵⁾ Ha a' nevezetesebb békekötéseket figyelemmel végig olvassuk, millyenek p. o. a' *ninwegeni* 1678—79, *ryswicki*

Az angol parlamentről.

A' mit a' romai senatusról mondott Cyneas Pyrrhusnak, azt az angliai parlámentről hasonló okoknál fogva el lehet mondani. „Nékem úgy tetszik, azt mondja Pyrrhusnak Cyneas, mintha mindenik tagja a' senatusnak külön király volna. A' parlamentnek rövid historiai kifejlése ez: kezdetben az angelsaxok, mint minden más szabad nemzetek köz gyülekezeteket tartottak ²⁶), hol közös tanácskozásnál és helybenhagyás-

1697, *utrecht*i 1713, *badeni* 1715, *hágai* 1715, *bécsi* 1738, *acheni* 1748, *párizsi* 1763, *versaliai* 1783, az újabbról nem szólva úgy találjuk, hogy azok által mindég Anglia nyert legtöbbet. A' XVII-dik század' közepéig maga magával küszködött csak Anglia, 1651ben vette kezdetét a' hajókázási acta, melly tengeri uralkodásának talpköve. A' westphaliai békeségkor (1648) csak Jerseyt és Guerneseyt birta, és csak azután nevelte birtokait. Már a' nínwegeri békében meghatároztatott, hogy a' hollandus és belga kereskedő, és hadi hajók köszöntsék az angol hajókat a' tengeren, zászlóikat 's vitorláikat lehuzzák a' fő árboczfáról. A' ryswicki békeségben megismerte Franciaország Wilhelmet törvényes királynak, 's ekkor kezdődött a' szárazföldre nagyobb befolyása Angliának. Az utrecht békeségben megigérté Franciaország Dünkirchen' lerontását, melly sok gyalázattal volt egybekötve Franciaországra nézve. Ekkor ismerte meg a' francia király a' hannoverai ház' successióját. Neufchateau Ferencz a' francia köztársaság' külső ministere külön értekezést irt az angolok' praeponderantiájáról a' békekötések által, melylyet a' Posselt által alapult folyóírás *Europäische Annalen* (Jahrgang 1804. 1. Stück. pag. 44.) a' maga egészében közöl.

²⁶) A' szabad francus nemzet Nagy Károly' haláláig elegyest a' gallusokkal a' mezőn gyűlt össze, melly gyűlés mint-hogy martiusban esett, a' gyülekezet' helye is Campus Martiusnak (champs de Mars) neveztetett. Cayot Delandre írja, (Tableau abrégé de l'histoire de France T. I. Paris. 1831) hogy az illy nemzeti gyülekezetek hajdan nagyobb hatalmat gyakorlottak mint ma Anglia' és Franciaország' parlamentjei; mert békességről, és háborúról is végeztek épen úgy, mint az adókról. A' magyaroknál is így volt a' do-

nál fogva határozottatott el minden, de a' normannusok' időszakában a' közönséges gyülekezetek is bizonyos formákat nyertek a' feudumnál fogva, melly lábra kapott, és consistentiát nyert. A' hódító Wilhelm alatt már csak a' koronának közvetetlen vasallusai vagy is a' főbb birtokosok gyültek esztendőnként háromszor öszve karácson, husvét és pünköst innepeken, 's a' gyülekezet' helye a' királyi udvar volt. Harmadik Henrik alatt az usurpator Montforti Simon, leicesteri gróf, (1265) ismét a' régi intézetet hozta életre, midőn minden grófság' nemesei közül két, viszont a' királyi városokból és várközségekből (Cities, és Boroughs) ugyan annyi számú követeket hívott meg a' köz gyülekezetre, melly módot osztán IIIdik Henrik is, azután hogy győzedelmes lett, és thrónusba lépett, megtartott. A' rendek egy helyen gyültek öszve, 's többnyire egy házban, de fontosabb vagy nehezebb természetű dolgokban a' praelatusok a' bárokkal, a' nemesek a' polgári követekkel külön tanácskoztak, hanem előterjesztéseiket együtt tették meg a' királynak. Harmadik Eduárd alatt (1327—1377) formálta ki magát végképen a' két ház, midőn a' praelatusok és bárók együtt kü-

log a' vezérek' idejében. Kéza Simon írja: „Consuetudo ista (ut si Rector immoderatum sententiam definiret, communitas in irritum revocaret, errantem Rectorem deponeret, quando vellet) legitima inter Ungros usque ad tempora Ducis Geiche inviolabiliter, exstitit observata“ (L. Werantz Antalt is Historiai értekez. a' nemes székely nemzet' eredetéről, lap 181.) A' feudális törvényeknek egyik nagy bűvára Gaupp írja a' német fajú nemzetekről a' frankok' és longobardok' martiusi mezejéről szólván: „So tief war dem germanischen Volkscharacter der Glaube eingeprägt, dass die Nothwendigkeit mitzuhandeln an das Mitberathen und Mitbeschliessen geknüpft sey, dass selbst die beneficial Verfassung (feudum), welche doch auf der Idee der persönlichen Hingebung beruhte, von jenem bekannten „*Consilium et Consensus fidelium*“ frühzeitig durchdrungen wurde.“ (L. Hullman' könyve' bírálatát, Hallische Literat. Zeitung 1832. Septemb. pag. 25.).

lön, a' más két rend viszont külön gyűltek öszve, 's külön tanácskoztak. A' főpapok a' vallás' tekinteténél és tudományoknál fogva mint mindenütt, úgy Angliában is első helyet foglaltak el már a' normannok' ideje előtt a' népgyülekezetekben: ellenben a' bárók (világi pái-
rek) nem mindnyájan voltak parlament' tagjai a' feudalis szerkezet' kezdetében, hanem csak azok jelentek ott meg, kiket a' király meghivott, és csak későbbben lett a' pairség vagy lordság (világi főnemesség) a' parlamenti tagsággal elválhatatlanul egybekötve.

A' királynak azonban mindég hatalmában állott a' lordok' számát szaporítani, melly jógot kivált III. György különösen használt is. Colqhoun szerint mind-
öszve 564 familiát tett a' nagy nemesség 1813ban a' három egyesült országban, melly számban már a' főpapság, u. m. 6 érsek, 42 püspök is be voltak foglal-
va. A' *Conversations Lexicon* 1820ban 363ra teszi a' felső ház' számát, az Átlás nevű ujság pedig 1830ból így mutatja ki a' pái-
rek házát: 4 királyi herczeg, más 19 herczeg, 18 marquis, 106 gróf, 22 viscount, 160 báró, 16 skóciai, 28 hiberniai pair, 30 érsek és püs-
pökök, mind öszve 402 tag. (Allg. Zeit. 1830. Nro 272).

Ha a' magna charta Veith' értelmében valóságos nemzeti szabadságlevél, úgy már annak foganatját az alsó ház' öszveszerkeztetésében kellene látni; de elégé tudva van, mi hiányos volt csak ez előtt két esztendővel is, míg az új reform el nem fogadtatott. Ugyan is 1830ban még az alsó ház' követei' száma 658 volt, mibe Anglia 513, Skócia 45, Irland 100 követet küldött. Mind a' választás, mind a' választhatóság a' földbirtokhoz és jövedelemhez voltak kötve, haszinte rég' tudva volt is Angliában Cicero' mondása; hogy nagyon tökéletlen polgári rendszer az, mellyben a' leggazdagabbak legjobbaknak is tartatnak. A' városokban, mellyek képviseleti jussal birnak, néhol minden szabad birtokos polgár, a' megyékben vagy grófságokban pedig minden tulajdon földbirtokos, kinek legalább 20 font sterling esztendei jövedelme van, szózatol-

hatott a' választók' gyűlésében. Hogy valaki követ lehessen a' megyében 600, a' városokban 300 font sterling esztendei tiszta jövedelem kívántatott meg, 's az illy követ királyi szolgálatban és fizetésben nem lehetett ²⁷⁾, hanem ha előbb lemondott egyikről mint a' másiktól. Már hogy az alsó ház nem volt az angol nemzetnek tiszta és igaz képviselője, eléggé megmutatta az utolsó parlamenti javítás; mert egy az, hogy a' ministerek a' magok kinevezettjeikkel (candidatus) töltötték azt meg, más az, hogy sok megyében vagy grófságban a' nagy birtokú nemesektől függött az egész választás; a' mellett, hol illy befolyások nem voltak, a' választóknak száma újra meg volt kötve, 's csak kevesen vehettek részt a' választásban. Mindenek felett pedig legnagyobb fogyatkozás volt az, hogy népes helyek és kereskedő városok, mint *Birmingham*, *Leed*, *Manchester* száz ezeren felül menő népességgel követeket sem küldhettek az alsó házba, midőn laktalan düledezett kastélyok, várak, úgy sokkal kevesebb népességű helyek, követválasztási jussal bírtak ²⁸⁾. Hozzá járult

²⁷⁾ Már Morus Tamás' idejében így volt ez, mert írja levelében, mikor Németalföldön volt bizonyos küldöttségben, hogy a' király esztendei nyugpénzt akar neki adni, de nem fogadhatja el, mivel polgártársainak van közönséges szolgálatjában mint alsóház' tagja, melly hivatalt úgymond felyebb becsül minden más haszonnál, különben le kellene mondani alsóházi követségéről, mi által a' közvéleményben gyalázatos gyanúnak tenné ki magát. (Bülletin des sciences historiques etc. Paris, 1831. Nro 2. p. 200.).

²⁸⁾ *L'Angleterre en 1800* (p. 40—172) mellynek kivonását adja Posselt Europäische Annalen, Jahrgang 1801. 8tes Stück) bőven előadja Anglia' képviseleti systémájának fogyatkozásait, mellyeket Pitt ministeriuma' hatalmának szaporítására jól tudott használni. A' Boroughs' birtokosai fizettettek a' ministeriumtól, hogy ministerialis követeket küldjenek. Mikor az irrlandiai unio megesett 1800ban, az illy birtokosoknak kárpótlásban 1,500,000 font sterlinget fizettek, hogy többé nem küldhettek követeket. Skóciában két millió lakos van, és 45 a' képviselők' száma, azoknak száma

mind ezekhez az is, hogy a' szavazatokat mint Romában egy időben árulták, és pénzen vették meg, ámbár ez keményen tiltva volt is, — de a' visszaélés máig is mutogatja magát, úgy hogy míg a' reform meg nem esett, az alsó házba csak a' magokat jól bírók mehettek bé, kik a' születésnek és gazdagságnak, de nem a' nép' érdekeinek voltak mindenkori képviselői. Szükség volt mind ezeket elmondanom a' magna charta' tekintetéből, mellyet az aurea bulla felett úgy szeretnek kiemelni, mintha abban a' darab papirosban valami talismani erő rejteznék, holott mint érintve volt, az angol nagyságra egészen más környülmények folytak bé, még pedig nagyobb foganattal, mintsem hogy azt a' magna charta egyedül eszközölhette volna. Nem tagadja értekező annak nagy becsü alapos voltát, de az aurea bulla is hason környülmények közt épen olly világszerti hirre eljuthatott volna, mint a' magna charta; mind egyik nemzeti bélyegü volt, a' XIIIIdik század' nem pedig a' XIXdik század' characteréhez mérve. —

Még valamit szolván az angol parlament' külső formájáról, érdekesebb leend majd annak constitücionalsi szelleméről illendő dicséretü rajzt adni. Az alsó ház elnökét a' maga kebeléből választja, úgy őt tagot meghatalmaz, kik különösen az alsó ház' jógaira, a' nép' panaszára, a' követválasztás felett támadandó perekre, a' kereskedésre és ecclesiái dolgokra felvigyáztván az alsó háznak további tanácskozás végett jelentéseket tesznek. —

A' törvényhozói hatalom közös a' királylyal és a' parlamenttel, törvényes javallatokat tehetnek mind a' ministerek, mind a' parlament' tagjai: ha a' két ház megegyezett, vagy is közvégzést tett, az a' királyi

pedig, kik választói jussal birnak 2643, 's e' 45 közzül is 15öt a' Bouroughs' birtokosai választanak. Cornwallis városa egyedül 44 tagot küldött az alsó házba, és így csak egygyel kevesebbet mint egész Skóczia. — Így volt e' még 1830ban is, lásd a' kimutatást *Allg. Zeit.* 1830. Nro 309.

megegyezés és erősítés után törvénynyé válik, különben nem, 's a' királyi *veto* nincs határok közzé szorítva.

Nincs olly tárgya az igazgatásnak, törvénykezésnek, kereskedésnek, adózásnak, szóval a' társaságot illető közönséges dolgoknak, mellyről egyik vagy másik tagja a' parlamentnek indítványt ne tehetne, és ha az elfogadtatik, írásbeli javallatot ad be a' további tanácskozás végett. Meg van a' közönségeknek és magános corporatióknak is engedve, kérelemleveleket benyújtani a' parlamentbe, melly azok felett határozást tesz. Különösen az esztendei adó meghatározása, mellyben a' *civil liste* is (királyi tartás) befoglaltatik, a' minisiterek' számadása a' költségekről, és magok viseletéről mint nagy fontosságú dolgok a' parlament elibe tartoznak.

A' király minden esztendőben összevgyűjti a' parlamentet, mert az adó csak egy esztendőre határoztatik meg. Az alsóház' tagjai 1716 óta hét esztendőre választatnak, de a' királynak szabadságában áll hét esztendő' eltelése előtt is eloszlatni a' parlamentet, 's az alsóházban új tagokat választatni.

Mind a' választók, mind a' választhatók, ha 21 esztendősek, alkalmatosok a' nemzeti képviselőre nézve törvényes jussaikat gyakorolni, a' választott követnek azonban elébb az uralkodó ház eránt való hűségre a' szokott hitet le kell tenni.

Ezek a' főbb vonalai Anglia' parlamentare systemájának, de a' lelket, melly azt élteti és mozgatja, ezen száraz formák után nem lehet jól megítélni, ha csak Anglia' feudalismuson épült constitutióját annak következtetéseiben, és mai kifejlődésében közelebbről meg nem tekintjük. Bár mennyit irtak légyen is Anglia' constitutiója mellett és ellene, a' következő észrevételek nem lesznek szükségtelenek a' tudományt kedvellőkre nézve.

1ször. Az emberiség' tökéletesítésére széles, mély és erős talpkövet vetett Anglia, constitutiója által, melly akármit mondjanak, főbb vonalaiban egyez a' magya-

rok' constitutiójával, mellyben a' személyes és birto-
kos szabadság, a' törvények előtt való egyenlőség,
értelmes szabad nyomtatás, a' hivatalbeliek' felelet-
terhe, a' közönségeknek közakarata szerint való ellát-
hatása a' magok dolgaiknak, minden hivatalra nyilva
álló út régtől fogva felvételtek, 's a' nemzeti képvise-
let' hatalmas kezessége alatt fenntartatnak.

2szor. Telepjeinek egy nagy részébe a' nemzeti
képviselet' systemáját átplántálta, az igazgatói hata-
lom' szabad kényét az által megkötötte, a' bírói vagy
törvényt látó hivatalt az igazgatói és törvényhozói ha-
talmaktól megkülönböztette, 's függetlenné tette. A'
creoloknak, *mulattoknak*, szabad szerezcseneknek az
igazgatásban való részvételre, és hivatalok' viselésére
az utat felnyitotta, egy szóval a' régi kemény függést,
mellyből más országok ma sem akarnak lehagyni, an-
nyira meglágyította, hogy a' lélek' szabad kifejlése,
a' népesedés, szorgalom és kereskedés napról napra
örvendetesebb gyümölcsöket hoznak az emberiségre
nézve. Bizonyosság erre Canadának, új Skóciának (Akadia)
a' nagy és kis antillai birtokoknak, p. o. *Bermudes*, *Ba-
hama* szigeteknek, Jamaikának új statistikai állapotjuk.

3szor. Magok az éjszakamerikai egyesült szabad
tartományok Angliának köszönhetik constitutiójoknak
legszebb részét, mert a' polgári szabadságra egyedül
az anyaország' emlőjén neveltettek fel. Walther Ra-
leghtől elkezdve egész Georgia' megnépesedéséig (1585
—1737) az anyaország' költsége, dajkálkodása után
támadtak telepjei, 's magok is megismerik a' szövet-
séges statusok, hogy az anyaország nem volt kegyet-
len hozzájuk. Mint a' föld az égtől, úgy különbö-
zött Anglia' bánásmódja a' portugallus és spanyol
bánásmódtól amerikai telepjeikkel. A' congressus
jól tudta ezt, azért kezdetben nem is volt célja
az elszakadás, hanem csak az, hogy egyenlő szabad-
ságba lépjen az anyaországgal, 's az adó' meghatáro-
zásában személyeseit az angol parlamentbe küldhesse.
Minden tartomány szabadon igazgatta magát az elsza-

kadási háború előtt is, és minthogy a' hosszas egyben köttetésnél fogva Anglia magát mintegy transfigurálta benne; nem csuda, ha az Angliából oda szakadt szabadság' lelke semmiféle függést, monopoliumot nem akart egy bizonyos idő múlva tűrni, minekutána harmadfél milliom népességre vergődött, a' mi újra hatalmasan szól Anglia' constitutiója mellett.

4szer. Ha az északamerikai status' felnevelésében érdemet csinált magának Anglia, bizonyosan a' közép és déli amerikai szabad társaságok' magok kifejtésére is nagy befolyással volt, nem csak az által, hogy az északamerikai szövetségekben a' szabadság' képe min'egy szüntelen lebegett előttök, hanem az által is, hogy közellévő telepjei által szoros öszveköttetésbe jött vele. Trinidadban már 1798ban megkészült Melville Lord alatt a' tűzi materia, mellyet a' spanyol birtokokba csak által kellett hányni, hogy Mexico, Peru, Chili, 's a' Plata víz' környékei lángba borúljanak. Bizonyos az is, hogy Anglia soha agensek nélkül nem hagyta e' helyeket, 's nem sokat késett azoknak függetlensége' elismerésével, mihelyt a' köz vélekedés kimondta a' maga ítéletét.

5ször. Azon telepjeiben is, mellyekben nem állhattott még fel a' képviseleti rendszer, (Berbice, Trinidad, St. Lucia, Demerara, a' Jóreménység' foka, Mauritius vagy Isle de France), nem szün meg Anglia könnyíteni a' szerecsen rabok' állapotját, 's igyekszik belőlök embereket formálni. Az 1829beli parlament' végzése ezen tárgyban, u. m. a' rabszolgák' fenyítékéről, azoknak tanúságtételéről, magok' törvényes védelmezése' módjairól, tanítatásokról, a' tulajdonosságról — nagy lelkűséggel, okossággal, és maga mérséklettel párosodva vagynak.

6szor. Ha Amerikára nézve Anglia' consitutionális elvei foganattal voltak, bízvást elmondhatjuk; hogy Europa kétszeres mértékben merített, 's merít maig is azokból. Franciaország 1789 óta, Németország, Hollandia, Belgium 1814től fogva Angliától rég' feltört

úton indultak el. XVIDik Lajos francia, VIDik Henrik és ISÓ Károly angol, ismét IIDik Jakab és XDik Károly' történeteik között szembetűnő hasonlatosságok fordulnak elő ²⁹⁾).

²⁹⁾ VIDik Henrik jószívű ember volt mint XVIDik Lajos, egyiknek mint a' másiknak a' lágyság ártott. Franciaországban az *orleáni*, Angliában a' *yorki* herczeg dolgoztak. Amott Mirabeau 's mások igyekeztek a' thronusra emelni Orleánt, itt a' warwicki gróf; Mirabeau mint Warwick bátor 's nagy talentumu emberek voltak, mind a' kettőt önszeretettel, nem pedig a' haza' boldogsága vezette. A' királyságra vágyakozó Orleán Angliába küldetik számkivételbe, a' már királylyá lett Eduard Hollandiába szalad; az is, ez is visszamennek barátaiktól, hitelezőiktől 's más asszonyoktól kísértetve és oltalmaztatva, mint Comines megjegyzi. Eduard buja fajtalan életet élt, Orleán legkisebbet sem volt nála alábbvaló. Amaz chevalier Jean Gray' özvegyével, a' kit el is vett, e' pedig marquis Sillery' feleségével a' legnagyobb barátságban éltek, 's mind a' két asszonynak nagy befolyása volt a' két ember' cselekedeteire. Eduard megfoghatja VIDik Henriket 's tömlöczbe téteti, XVIDik Lajos épen úgy járt; amaz megölettetik fogságban, ez guillotiniroztatik, 's a' mit Bayle VIDik Henrik-ről mond, szóról szóra talál XVIDik Lajosra is. „Si au lieu de tant de vertus chrétiennes Henri VI avoit possédé les qualitez d'un guerrier, et d'une politique qui sait mettre tant en oeuvre pour se faire craindre, on ne lui eut pas debauché ses sujets avec la même facilité. S'il ait été un aussi mauvais garçon que les chefs de ses rebelles, il les eut réduits a' leur devoir, et il seroit mort sur le throne. On l'a vu abandonné de toute le monde dans sa capitale pourquoi? Est ce qu'on pouvoit se plaindre de ses de violences? nullement: pourquoi donc? c'est qu'il n'étoit armé que de sa vertu — *Sola majestate armatus*. Foible ressousce dans une guerre civile, que de n'avoir de son coté que le témoignage de sa conscience et le bon droit. Pour renverser un Monarque qui a su se faire craindre par fas et nefas il faut un orage, ou un oragan, mais pour faire tomber un Prince scrupuleux et debonnair, il ne faut que souffler dessus.“ (Dict. Hist. et Crit. art. IV. Eduard: Rem. F. pag. 338.).

7szer. Rend kívül való figyelmet, dicséretet és részvételt érdemel a' parlamentaris lélek, melly az ékesszólásnak erőt, a' dolgoknak fontosságot, az emberiség-

Hogy az 1641beli angol revolutió az 1789beli francia revolutiónak csak modellje volt, bizonyítják az itt felhordandó rajzvonatok, mellyek egymás mellé helyheztetve a' gondolkodó' figyelmét kellemetesen ébresztik fel az emberi nem' caractere' kitanulására, melly különböző időszakokban is egyenlőkép jelentgeti ki magát a' megtörtént dolgokban.

Míg Iső Károly Anglia' régi constitutióját igyekszik fenntartani, a' pártoskodók a' köznép' kedvét keresik, hogy az által bosszút álljanak a' királyon és a' papságon. Hasonlólag orleáni Lajos Filep József a' pártoskodók' feje vadászta a' nép' kedvét, magát az utolsó rend' követének választatta, kocsis fijának mondogatván magát, 's *Egalité* nevet vévén fel.

Az angol parlament minden hatalmat magának vett, 's egy új szót csinált, t. i. *nemzet ellen való véték*.

A' francia parlament is felmondotta a' király eránt való engedelmességet, 's midőn ez d'Espremenilt kiadatni kívánta, egy szívvel szájjal kiáltottak a' tagok: *Mi mindnyájan d'Espremenilek vagyunk*.

Első Károly mikép munkás volt a' királyi méltóság' praerogativáit megtartani, úgy másfelől könnyen hagyta magát nyughatatlan fejü hiú szabadság után vágyakodó emberektől vezettetni.

XVIdik Lajos is illy emberektől volt körülvéve, a' ministeriumban az első hivatalokat azok viselték, azoktól fogva vitette magát Versaillból Párisba. Órseregének megtiltja a' maga védelmét, 's midőn Lafayette fölfedezé az orleáni herczeg' hibájit, a' helyett, hogy fejét vétette volna, tisztes számkivetésbe küldi Angliába.

Károly helybehagyta a' parlament' végzését, mellyel permanentiáját jelentette ki, XVId. Lajos is helybehagyta a' három rend' egy rendbe összeolvadását, sőt kegyelem elvesztés alatt is megparancsolta a' két első rendnek, hogy magokat egyesítsék a' harmadik renddel. Első Károly olly igen megfelejtkezett méltóságáról, hogy ollyakat választott ministereinek, kik a' parlamentben ellenségei voltak, így XVIdik Lajos is mind azokat elfogadta ministereknek, kiket a' nemzeti gyűlés' útján a' clubisták javasoltak. Így lettek le Brun az újságíró, Roland a' chemicus ministerekké.

nek hasznos tanítást ad. Midőn Franciaországban most is papirosról olvassa el a' beszélő gondolatjait a' nem-

A' westmünsteri teremet hat ezer fegyveres férfiak és asszonyok fogták körül, úgy a' jacobinusok sok ezer embert tartottak szolgálatjokban, kiket az Orlean' pénzéből naponként fizettek, hogy a' convent' gyűlése' helyén szolgálatokra legyenek. Illy bérbe fogadott emberek voltak a' 14d. juliusi, 6d. octoberi és 10d. augustusi emberek. A' józan és egyenes gondolkodású hazafiak mind a' két országban kigúnyoltattak, 's halállal fenyegettettek.

A' parlamentnél panaszkodtak az ítélő bírák a' rajtok erőszakoskodók ellen, kiket meg akartak büntettetni; de a' nép' fejei hidegen azt felelték vissza: *lát olly nemes a' straffort' vére, hogy azzal olly tisztán kell bánni?* Mirabeau az 5d. és 6d. octoberi királyi őrkatonák' megölésekor épen ezt felelte, hogy a' gyilkosokat a' nemzeti gyűlés megakarta büntetni, a' septembr'sták is ezt tették. — Első Károlynak a' halálos ítéletet magának kellett aláírni Strafford' fejére, kinek csak az előtt mondta, hogy legkisebb hajszája is bátorságban van, így Lajosnak akarátja ellen is sokszor alá kellett írni a' halálos ítéleteket, hogy a' *vetőt* megtagadták tőle.

A' fanatizmus adott fegyvert egy részben a' nép' kezébe Irlandban, hogy a' nem-katholikus angolokat rakásra öldelje, ugyan az a' political fanatizmus dühösködött a' nem-constitutionalis katolikus papok ellen is Franciaországban. — Első Károly Hamptoncourt' várába vette magát, azután York városba; a' parlament maga elibe idézte a' fővárosba, de nem akart megjelenni, miért a' commons' háza halálra méltónak ítélte, 's minden tanácsosít ellenségnek mondta. XVI. Lajos Varennebe utazott, hogy onnan tovább mehessen, de a' fővárosba visszahurczoltatott. — Az angol koronának jussa volt, hogy a' király erővel kényszerítheti alattvalóit a' fegyverfogásra, de a' közönség' háza (Commons - communes) ezt a' just elragadta attól: így a' francia király parancsolhatott, 's katonáinak engedelmeskedni-kellett volna, de a' nemzeti gyűlés megvesztegette, és fellázasztotta azokat úrok ellen. Az alsóház egy időben támadta meg a' hierarchiát, és a' katolika vallást, csoportonként gyűlt a' köznép a' gyűlés' teremébe, hogy a' püspököket 's nagy urakat legyalázza: a' francia nép is minden irtóztatás nélkül öldöste papjait, a' templomokban

zeti gyűlésben, akkor az angol szónok mintegy vele született mélységgel és könnyűséggel a' hosszas gyakorlás', tanulás' és tapasztalás' szárnyain hordoztatva minden előkészület nélkül olly ékes beszédeket tart, mellyeknek mássait csak a' görög és deák írókban találjuk fel.

rákásra döntötte az oltárokat, közhelyen mocskos szókkal illette a' püspököket, Duport a' gyűlésben kiabálta „*én atheus vagyok.*“ — Angliában sok nemes a' veszedelemtől való félelem miatt a' democratia mellé állott, lemondván nemesi jussairól, úgy Orlean első mutatott példát, és 88 nemest birt arra, hogy vele a' harmadik rend' teremébe menjenek. Angliában mint Franciaországban sok tagok oda hagyták a' parlamentet, kiket osztán szökötteknek, kivándorlottaknak, bűnösöknek bélyegeztek meg. Mint az angol parlament nemzeti katonaságot állított fel, 's egy parancsa által minden ezüst edények' beadatását kívánta, úgy a' convent is illy katonasággal vette magát körül, 's még lábbeli ezüst csatjaikat is oda adták a' tagok. Az angol parlament sok újságíróat fizetett, hogy a' népet ámitó és ijesztő történetek' elbeszélése által zúdulásban tartsa: Franciaországban is mindig így volt a' dolog. Fauchet a' propaganda' szerzője, Bonneville, Hebert erre a' célra dolgoztak.

Az angolok' újjításra törekedése szülte az independentek' vagy respublicanusok' sectáját, ez megint más sectákat szült, mellyek hat esztendeig szóttek fontak az országban, mígnem végre Cromwell elnyomta azokat. Franciaországban is egyik secta a' másikat szülte, a' frey-mauerek' és illuminatusok' sectájából származott a' bretagne club, ebből a' jacobinusi, a' feuillantok, royalisták, mellyekből ismét a' girondisták, terroristák és respublicanusok búvtak ki. Mirabeau, Marat, Robespierre mindenik második Cromwell akart lenni, de a' halál mindeniket megakadályoztatta célzataikban. *Harrison*, hajdan mészáros, a' nemzeti katonaság' ezredese, fogva tartotta a' királyt Londonban, hogy ott hallja meg a' halálos ítéletet. *Santerre* a' serfőző, azután ezredes, épen ezt cselekedte, mikor XVI. Lajos kivégeztetett. A' két király' kivégeztetése után mind a' két ország tyrannismus alá is esett.

Természetesen ez a' parlamentaris lélek a' törvényes polgári szabadság' gyümölcse, mellynek a' többek közt az a' jó következése van, hogy a' nemzet' előtörekedésében felfegyverkezve a' publicitas' erejével igyekszik mindig jobb jobb társaságos rendszabásokat életre hozni, 's az igazgatói hatalom' érdekeit összeolvasztani az alattvalók' érdekeivel.

Ebből származik már az is, hogy Anglia a' maga ősi constitutiója' remek alapjaiban bízván nem retteg a' javításoktól, mellyeket az idő' lelke kíván, 's lassanként és vigyázva törekszik lehányni épületjéről a' mohos régi czikornyáú függelékeket, mellyek az oszlopokat nem támogatják. Lord Russel 1830ban febr. 23dik napján mondta el azon nevezetes szavakat a' felső házban, mellyek mindenütt közönséges megelégedéssel fogadtattak el, 's foganatjuk is lett: „Azt hiszem, úgy mond, hogy a' constitutio' igaz lelke semmivel inkább meg nem sértetik, mint az által, hogy bolondul fél az ember az ujjítástól, 's a' leghasznosabb dolgoknak is ellene szegezi magát, úgy hozzá szokván a' régi intézetekhez, hogy a' társaság' elváltozott képét azok mellett elfelejti. Nem tartozom azokhoz, kik a' constitutiót görög templomnak tartják, melly minden részeiben tökéletes, a' synmetriának és szépségnek mustrája, a' mit a' hozzáadások elcsúfítanak; ha pedig elvesznek belőle, elrontják. Én inkább úgy nézem, mint régi gothus épületet, mellyből sok sarjzatokat, hozzáragadásokat el lehet venni, mi által a' viszonyok' egyenlősége, a' lakosok' bátorsága csak nyerni fognak.“ (Allgem. Zeitung 1830. Nro 67). Ugyan csak a' Courir bizonyítja, hogy az utolsó hét esztendő alatt (1822—1830.) 1126 parlament-acták egészen eltöröltettek, 443 számmal pedig megváltoztattak (Allg. Zeit. 1830. Nro. 112).

8szor. Dicséretes Anglia' constitutiója azért is, hogy az emberiség' becséről parlamentaris szabadsággal értekezni lehet a' követeknek, 's az által a' polgárok' szívébe szeretetet és nagy érzéseket csepegtet,

honnan mint középpontból a' föld' minden részeire kiáradnak a' jótétemények. Hijába való az a' vád, hogy az angolt kereskedői lélek szorongatja, mert minden nagy fontosságú dolgokban, mellyek országokat, népeket, vagy az egész emberiséget tárgyazzák, ők lépnek legelőbb fel jó példával, 's egyszerre ott termek újságaikkal, pénzekkel, tanácsadásokkal a' jó cél' előmozdítására. —

A' szerezcsenekkel való kereskedés ellen legtöbbet és legállhatatosabban vívott meg Anglia ⁵⁰⁾, 's nem nyugodott, míg annak eltörlését világ' törvényévé nem tették. A' sierra leoni telepjét most is nagy költséggel tartja ott, hogy ennek az utálatos kereskedésnek végét szakaszthassa. Botanibajban 1787 óta a' vét-

⁵⁰⁾ Első, ki a' szerezcsen-vásár ellen kikelt, *Morgan Godwyne* volt Angliában, a' ki 1681ben írt az embervásár ellen; őt felváltotta a' 18dik században *Benezet*, ki Amerikában predikált is ellene; és a' négereket tanította: de mindek felett nagy érdemet szereztek a' pensylvanai Quackerék, kik 1754ben ecclesiai törvénynyét tették, hogy az illy kereskedés nem fér össze a' keresztyén vallással. A' parlamentnek 1782ben már az angol Quackerék is kérelmeket nyújtottak be, ugyan akkor *Grauville*, *Scharp* és *Ramsay* hevesen kikeltek írásaikban, mellyekben több emberi kegyetlenségeket fölfedeztek, kiknek nyomaiba lépven *Wilberforce* hosszas tusakodásának gyümölcsét aratta. Azonban *Cailliaud*' utazásából úgy látni, hogy a' rabvásár Afrikában nincs egészen még kitörölve. *Cailliaud* négy esztendeig utazott ott, (1819—1822.) 's írja a' többek közt hogy *Sennarban* és *Chendyben* (*Schendi*) nagy rabvásárok tartatnak, hová *Abyssiniából* viszik a' rabokat, de *Sennar*, *Kordofán*, *Darfur*, *Donka*, *Fertit* tartományok is adnak illy rabokat el. Csak azon négerek' számát, kiket Egyiptomban eladnak, negyven ezerre teszi. Némelly heréltek *Berkóból* hozattatnak, de a' herélés' gyára *Tohtában Sijut* mellett legnagyobb, melly alávaló és gaz mesterséget a' coptusok üzik. — A' férjfi rab' ára 25 tallér, a' heréltnék négy annyi is az ára. *Sijutban* évenként 150 férfit herélnek így ki. Lásd a' munka' kivonatját *Jahrbücher der Literatur*. LVIII. Band. pag. 29. 44.

kesek' és korhelek' transportjai ma már a' szorgalomnak és polgári életnek barátjai lettek, városokat, falukat építettek, gyárokat, mesterségeket, kereskedést folytatnak ³¹⁾. A' roppant keletindiai birtokokban nem szűnnek meg a' katonai és polgári iskolák' számát szaporítani, az igazgatás' régi mocskait eltörölni, a' kástok' babonáit, nevezetesen az asszonyok' eleven megégetését kiirtani. Hány tudós társaságok, különkülönféle missiók, utazók nem ápolgattatnak Angliában? mellyeknek becsét, jóltévkövetkezéseit a' tudományosságra, és az emberek' nemesítésére meg nem ismerni háládatlanság volna. Az elnyomatott katholikuskokban példát adott Anglia, hogy a' vallásbeli türedelemben is nem akar hátrább maradni, 's midőn a' maga szegényeiről a' lehetőségig gondoskodik, az ostracisált idegenektől sem tagadja meg a' csendes menedékhelyet és segédelmet, míg azok békeséggel viselik magokat.

Anglia' pénzhiteléről.

Nebenius bádeni titkos tanácsos azt mondja egy helytt ismeretes könyvében (Der öffentliche Credit, Karlsruhe, 1829. I. Th.), hogy a' kormány' hitelének használása egyes esetekben hasonlít az orvosi tudomány által kiszabott méreg-használáshoz, mellyből a' helyes mérték életet ad vissza, a' mérték' legkisebb áthágása pedig halált okoz. Mióta a' világ fennáll, Anglia egyetlen egy példa arra, hogy pénzhitelét, renden és minden mértéken túlment adóssága mellett is mind eddig fenn tudta tartani, 's kölcsönözéseiben úgy látszik nem akar vagy nem is tud megál-

³¹⁾ Uj Hollandiába 1787ben küldték először a' tolvajok' telepét Angliából, melly 1788ban januar. 20d. napján érkezett oda meg, 's állott 565 férfi, 192 asszony, 18 gyermekből, kik mindnyájan vétekben találtattak. L. Jenaer *Allgem. Literatur Zeitung* 1789. Septemb. pag. 125. A' legújabb tudósítások szerint ez a' telep, melly szép virágzatban volt, nagyon kezd hanyatlani, a' hanyatlás' okai még nincsenek tisztába hozva.

lapodni, és mégis papiros pénzeinek mind helybeli, mind világi becsek jobb lábon állanak, mint más országoké, mellyeknek caeteris paribus nem olly nagy a' közönséges adósságok.

Nem tagadhatni ugyan, hogy egy idő óta, kivált a' sok háborúk' következtében, mint a' Nessus' öltöztetje, úgy pókhálózott körül minden europai országot az adósság ⁵²⁾, de mégis Anglia' adóssága mások felett olly magossági pontra emelkedett régtől fogva, hogy onnan csak főszédelegve tekinthetni le, 's egy Hume és Bucholz, amaz szinte 80, ez 30 esztendővel ez előtt már irgalom nélkül felrántották a' leplet, melly fedezve tartotta addig a' beteg testet, mind a' ketten felhagyván még a' reménységgel is, hogy valaha az szerencsésen és a' test' egész alkotmánya' megárázkodtatása nélkül kigyógyulhasson sebjeiből ⁵³⁾.

⁵²⁾ Malchus praesidens *Handbuch der Finanzwissenschaft und Verwaltung* czimű könyvének (Stuttgart u. Tübingen 1830.) második kötetében előadja az europai statusok' jövedelmét és adósságait; melly kimutatás szerint adós *Muszkatország* 387,691,073; *Franciaország* 2,116,820,000; *Britannia* 8,940,974,000; *Burkuszország* 324,027,161; *Németalföld* 1,620,000,000; *Dania* 40,689,337; *Spanyolország* 763,209,968 pengő forinttal.

⁵³⁾ Hume politikai beszédjeiben már 1759ben irt a' közönséges hitelről, mellyben Angliának adóssága' természetét kifejtván a' legroszabb jövedőléseket tesz az országra nézve, t. i. hogy vagy az ország megbuktatja hitelezőit, a' mit ő természetes halálnak nevez, vagy a' hitelezők buktatják meg az országot, a' mi erőszakos halála lesz a' közönséges hitelnek. „In der That (Bucholz' közlése és fordítása szerint) es muss eins von beiden geschehen: entweder die Nation muss den öffentlichen Credit zerstören, oder der öffentliche Credit zerstört die Nation. Unmöglich können beide mit einander bestehen, versteht sich nach der Art und Weise, wie sie bisher sowohl in England als in einigen andern Ländern behandelt worden sind.“ — Bérekesszi szavait így: „Diese Ereignisse scheinen nicht weit entfernt zu seyn, und die Vernunft sieht sie eben so bestimmt vorher, als irgend etwas, das noch in dem Schooss

Mind ezeknél fogva felette érdekes hát a' tárgyról bő ismeretet adni, hogy a' tudni vágyó könnyűnek ne vegye a' hitel' titkainak kifürkészését, 's lássa Anglia' példájában: mi majd megfejthetetlen mélységei vagnak egy kereskedő ország' életében a' pénz-forgásnak, szorgalomnak, productionnak, 's az ezeket abroncs' módjára körülfogó közhitelnek, mellyekben a' legjártasabbak is hamar tévedezésbe eshetnek.

A' Közhasznú ismeretek' tárában értekező irta a' hitelalapításról való rövid eredeti czikkelyt, mellyben mivel Angliára utalt, 's ott letett nézetjeinek itt már bővebb kifejtése következik, szükséges a' könnyebb érthetőség végett az ott elmondottaknak itt rövid előrebocsátása.

Hitelalapításnak mondta értekező az olly közönséges vagy pedig csak bizonyos czélokra ható eszközöknek elővételét, mellyek által a' pénz, és kereskedésbeli érdekelei valamelly statusnak, és többeknek is egymás közt, szinte mint a' magánosoknak és más apróbb társaságoknak bátorságos alapokra vonatnak,

der Zeit schlummert. Und obgleich die Alten behaupteten, dass um die Gabe der Prophezeiung zu besitzen, eine gewisse göttliche Wuth oder Tollheit erforderlich sey, so kann man doch mit Warheit versichern, dass um Prophezeiungen wie diese, zu bilden, nichts weiter erforderlich ist, als frey von dem Einflusse der Volkswuth und Tauschung, nur bei gesunden Sinnen zu seyn.“

Bucholz pedig (Der neue Leviathan s. 258) illy keserűen ír: „Für die englische Regirung giebt es keine Rückkehr in den Stand der Unschuld. Von ihr kann man sagen: Entweder Caesar, oder nichts. Sie ist die furchtbare Regierung der Welt; so lange sie ihren Credit aufrecht hält; sie ist nichts, gar nichts von dem Augenblick an, wo sie an der Lösung dieses Problems verzweifeln muss. In ihr berühren sich auf eine fürchterliche Weise, dass höchste Leben, und der Tod; aber an ihren Tod ist nicht zu denken, so lange sie noch Mittel findet, eine neue Anleihe zu machen.“

mellyektől osztán a' velek együtt járni szokott hiteles bizodalom elválhatatlan.

Azonban az eszközök' kitalálásában nem mindég szerencsések az emberek; egy oldalú nézetek, többször tudatlanság és mesterséges ravaszság, vonszó fénybe szokták öltöztetni a' hitel' bizonyosságát, melly ámbár gyakran megjátszottatta is már az embereket, ma is újabb újabb formákban sokkal csillogóbb firmák alatt mint valaha áruba bocsáttatik mind egyre, keveset gondolkodván a' szomorú tapasztalatokra vissza, mellyeket *Law'* maga képzelt louisianiai ércz bányái, az assignátok' és dollárok' sorsa, Becher' auri pigmentumos monopoliuma ⁵⁴⁾, Píntó' álma stb előnkbe állítanak.

A' hitelalapítás, kivált az újabb időkben, hogy a' statusok nagy kölcsönöket tettek, mellyeket vissza kell fizetni, mindennapi fontos kérdéssé vált a' politicus világban; azért szorosabb értelemben ma már a' hitelalapítás alatt értem a' statusöktől elővett eszköz-módokat, mellyek által hitelöket fenntartani, adósságaitkat visszafizetni, 's ha kívántatik újonnan is kölcsönözni igyekeznek. Ebben a' tekintetben Anglia' példáján indultak el más országok is, mivel ott a' status' kölcsönözései, 's azoknak visszafizettetési módjok régtől fogva bizonyos systemába vétettek, mellynek tökéletes megértésére nem elég csak azt tudni, hogy Anglia' adóssága hitelesen meg van alapítva, hogy a' kamatok' és tükepenzek' lefizetésére az ország' eszten-dei jövedelmének egy bizonyos része fordítatik, hogy amortisatio, vagy is lejebb szállító, és így elenyész-tető intézetek vagynak felállítva, mellyeknek czéljuk a' statust idővel minden adósságtól mentté tenni, ha-

⁵⁴⁾ Vidik Károly császár alatt napkeleti nagy kereskedő társaságok állítattak fel, melly planumnak Becher volt kivált az előmozdítója, azt mondogatván, hogy az egész föld' auri pigmentuma' monopoliumát akarja azok által elérni, de minden szándéka dugába dült. Lásd *Fr. Nicolai's Reise durch Deutschland und die Schweiz* 3ter Band. Berlin und Stettin 1784.

nem mindenek felett szükséges jelen és jövő tanúságra nézve Anglia' adósságának historiai származását, kifejlését, nevedését, a' constitutiónak arra befolyását, 's mind a' kettőnek a' kereskedői hitelszer' kibontakozására munkás dolgozását, úgy más részről a' hitel-megalapítás' viszonyait, a' nemzeti bank' munkálkodásának alapjait szorosan kitanulni, más nemzeteknek is hasonnemű állapotjokat a' kölcsön és közhitel' dolgában megvizsgálni, 's így a' historiai úton, mint legbizonyosabb bázison megállapodván; a' vizsgálódva ítélő részre nem hajló okosságánál fogva meg is tudná tenni a' különbséget a' hitel-alapítást eszközölő módok' nagyobb vagy kisebb becsek közt, át fogná tudni látni, hogy azok közzül melyek voltak az elkerülhetetlen szükségnek, melyek ismét a' hiúságnak, és más aprólékos tekintetű környülményeknek szüleményei, végre kiszemelné a' megmaradandó becsű elveket a' pénz- és kereskedésbeli érdekekben, melyek mint a' positiv élet' egyik fő momentumai társaságos öszveszerkeztetéseinkben felolvadván végtére is kitűnne magában a' dolog, hogy a' *hitelalapítás nem egy kis fractiója csak a' társaságos intézetek' summájának, hanem a' társaságok', és így az emberiség' egész tömegéből kerekedhetik ki, 's ha állandó akar lenni, a' moralitas' kezessége alá vegye magát, melly a' hirtelen öszverontást és zűrzavarosságot iszonyodva taszítja magától el; ellenben csendesén követi a' természet' munkáját a' maga lassu átváltozásaiban, melly természetes menetelnek követésében áll* Gentz' mondatja szerint a' nagy bölcsesség és csak ez a' bölcsesség szül jó létet, bátorságot, csendet, harmoniát; csak az illy bölcseségnek van moralis character, melly nélkül, valamint a' status' legnagyobb operatióinak, úgy a' legkisebb nemű magános munkálatoknak is okos és tartós becsők nem lehet.

Az itt előre bocsátott közönséges rajza után a' pénzhitel' minémüségének, eléadom Anglia' adósságának historiai származását, szólok osztán a' nemzeti

bank' mechanismusáról és részvényeseiről mint szinte a' folyamatban lévő papiros pénzéről valamit, 's bérekesztem az egészet egy rövid vizsgálattal az adózás' természetéről.

Az angol nemzeti adósság' vagy kölcsönvétel' eredete 1689ben kezdődött, mikor III. d. Wilhelmnek szüksége volt pénzre, hogy az előzőtt Stuártokat védő francia udvarnak megfelelhessen a' háborúban. Az új constitutio kiszabván a' királyi ház' tartására szükséges esztendei költségeket, (civil liste) nem is parancsolhatott más pénzzel, mint a' mit udvara' tartására kapott. A' háborúi költség' öszveszerzésére két út volt csak előtte kinyilva, minthogy valamelly királyi vagy statusi köz kincstárról, mellyben kész pénz hever, nem is lehetett olly constitutio mellett gondolkodni, melly szerint az igazgatási költségek esztendőnként a' parlament által határoztatnak meg ⁵⁵).

⁵⁵) Minden angol írók egyezőleg mondják, hogy VII. d. Henrik' idejében volt még köz kincstár, mellyben 1,700,000 font sterling volt öszve gyűjtve, mi felett a' király szabadon parancsolhatott. Ma e' summa csekélység, de akkor mikor VII. d. Henrik élt sok volt; ma ennyi pénzzel Angliában alig lehetne az ember csak közészerű capitalista is, de a' történet oda mutat mégis, hogy 1689 előtt az angol királyok több hatalommal birtak, mint 1689 után, mikor már az adó' és jövedelem' dolgában meg volt kötve a' kezök. Hajdan más rendszert követtek mint ma, mert a' begyűlt adókat, és háború által nyert kincseket öszve gyűjtötte a' status, hogy lehessen a' hirtelen szükségben mihez nyulni. A' szent írás emlékezik Hesékias' és más zsidó királyok' kincseiről. Pláto Spartáról, Strábó Galliáról, Arrianus és Plutarchus Persiáról épen ezt a' tanubizonyságot teszik, hol *Susában* és *Ekbatanában* Nagy Sándor sok kincset talált, mellyet a' tartománybeli Satrapák az adóban felszedtek, különben Xerxes olly temérdek hadat, millyenről a' historia emlékezik, nem is tudott volna tartani. *Filep* és *Perseus* macedoniai királyok gazdag kincstárral birtak: Romának is nagy kincstára volt, mellyet Julius Caesar maga kezére kerített: 's tudjuk hogy II. d. Fridrik a' burkus király az atyjáról rá maradt

Egyik út volt a' kölcsönvétel a' parlament' meg-
egyezése mellett, másik az adók' megszorítása ugyan
csak a' parlament által. Mint új királynak már csak
dynastiája' megkedveltetéséért is kerülni kellett az adózó
nép' megterheltetését annyival is inkább, hogy magát
ebben a' tekintetben is megkülömböztesse ez előtte élt
uralkodók' igazgatások' módjától: más az, hogy a' köl-
csönvétel' könnyebbségére épen akkor szerencsés kör-
nyülmények adták elé magokat.

Ugyan is a' belső háborúk alatt, kivált hogy Crom-
vel' ideje óta az angol kereskedés is emelkedett, so-
kan elgazdagodtak az országban, kik nagy tőkepén-
zeikkel magok sem tudták mihez fogjanak, vagy mi mó-
don használbassák bátorsággal. *Paterson William* és
Godofrey Mihály két, azon időhöz képest a' pénz' és ke-
reskedés' természetében nagyon jártas emberek jöttek
először arra a' gondolatra, hogy actiák mellett egy an-
gol bankot állítsanak fel, melly mind a' kereskedési
hitelnek támasza légyen, mind az igazgatásnak, ha ki-
vántatik kölcsönözhesen. Felállott ez a' bank 1694ben
1,200,000 font sterling tőkepénzzel, egy actia 100 font
sterling volt, 's 10 nap alatt begyűlt az egész summa,
(junius 21d. — július 2dik napjáig) mellyet 8 procent
kamatra mindjárt által is vett az igazgatás, zálogul
lekötven az ország' esztendei' rendes jövedelmének bi-
zonyos ágait. A' nyolcz esztendő's franczia háború (1689
— 1697), mellynek a' ryswicki békekötés vetett véget,
nem engedte az első kölcsön' lefizetését, sőt újabb
újabb kölcsönt kellett tenni a' parlament' engedelme-
vel, mivel két esztendő mulva a' ryswicki béke után
viszont kiütött a' háboru, mellynek IIIIdik Wilhelm'
halálával sem lett vége, mert a' spanyol örökösödés
felett való háborúban végig részt vett Anglia, mikor
a' banktól mindegyre kölcsönözni kellett, melly most
már 400,000 font sterlinggel szaporította meg még első

sok pénzzel segíthetett magán, hogy számos katonáival
hatalmát is nevelhesse.

tőkepénzét, 's ezt a' summát is oda adta az igazgatásnak még pedig kamat nélkül való használásra, úgy hogy most már kedvezőbb formák közt mutatkozott a' kölcsönvétel, minthogy az eredeti 8 procent kamat is 6 procentre leszállott, vagy is a' bank minden száz font-ra hat fontot kapott kamatban.

Az utrechti békekötés nagy hasznokat hajtott Angliának, a' belső jólét és kereskedés életre kaptak még jobban, 's ha szinte a' kölcsönök' summája nagyra hágott is fel a' lefolyt háborúk alatt, azoknak terhes voltát nem is érezte az ország, sőt az a' köz hiedelem terjedt el, hogy az adósságot mindegyre lehet szaporítani, mellynek az országra nézve rossz következtései nem is lehetnek, míg kereskedésére és gyáaira nézve hasznos háborúkat folytathat. Az utrechti béke után a' *Whigek* és *Toryak* újra egymás ellen keltek fel, melly mérgesen folyt veszekedésnek nem elébb mint Anna királyné' halálával lett vége, mikor Iső György királylyá lévén a' versengésnek is vége szakadt a' *successio acta* által, 's a' *Whigek* 1714-től fogva, mikor Iső György thronusba ült, a' fő hatalmat is kezekbe vették.

Ebben az időben, u. m. 1717ben kezdtek már gondolkodni az adósság' lefizetése' módjáról, 's a' parlament adósságot enyésztető fundust hozott életre, mellyről szóló actában nyilván meg van határozva, hogy a' fundust más czélra nem szabad használni, mint az adósság' lefizetésére. Azonban 1722ben már nem követték ezt a' rendelést, mert az enyésztető fundust más czélokra is kezdték használni, p. o. a' kincstárnoki adósságlevélek' hitelesítésére ezt a' fundust is zálogul írták, 's azoknak birtokosai leveleiket, mikor akarták ezen fundusból fizettették ki magoknak, a' mellett a' régi arany pénzek' új kiveretésére tett költségek, 's más új adósságoknak kamatai is erre a' fundusra íratattak. *Sir Robert Walpole* volt az enyésztető fundus' felállítója, melly 1,200,000 font sterlingből állott, 's látván, hogy az új intézet rossz benyomást tett a' status' hitelezőire, kik nem örömet akarták visszaven-

ni kölcsöneiket, melyek 5, 6, 7 procenttel fizettet-
tek a' statustól, 's különben sem tudták volna olly
bátorsággal használni tőkepénzöket más uton, mivel ak-
kor a' privat szorgalom sem volt olly kiterjedésű mint
ma, maga Sir Walpole tehát dugába hagyta dűlni azért
is az intézetet, mert a' megirt körülmények között meg-
csökkent volna az igazgatásnak is kölcsön hitelű ereje,
ha hitelezői' bizodalmát elvesztené. Ugyan azért már
1733ban félmilliót kivettek az enyésztető fundusból a'
status' rendes szükségeinek kipótlására, a' másik esz-
tendőben pedig egészen el is költötték, sőt 1735ben
1736ban már előre felkölcsönözték erre a' fundusra
az esztendei jövedelmekből kiszabott summát, és azt
elzálogosították. Walpole' ministeriuma alatt mégis
nyolcz milliót lefizettek a' status' adósságából, melly
első György' felleptéig (1714) 53 millio font sterling
volt, de azért az nemhogy fogyott volna, sőt inkább
nevekedett, mert Anglia pénzbeli segedelmeket fizetett
a' szárazföldre, hogy ott fontos szövetségeket szőhes-
sen, nagy flottákat készítetett, mihez járult a' meg-
vesztegetés is, mi úton Walpole a' maga pártján lévő-
ket a' Török ellen nevelni igyekezett. Ellenjei, kik
meg is buktatták végre, 8 millio font sterling titkos
kiadásról, mellyet tiz esztendő alatt tett, kérdőre is
vették, de a' dolog csak ugyan abba maradt. Az őt fel-
váltó Pelhalm' tizenegy esztendeig folytatott minister-
sége alatt (1744—1754) alig fizetett le az ország hat
milliót adósságából, 's még is olly bizodalmat nyert
a' kormány, hogy 4 procent leveleit 3 procentre vál-
toztathatta minden akadály vagy a' hitelezők' legkis-
sebb zúgolódása nélkül. E' munkálkodásban, t. i. a'
kamatok' alább szállításában segítette az igazgatást az
is, hogy a' bank' állapotjában sok változás esett: 1720ban
a' bank' tőkéje 5,559,995 font sterlingre nőtt meg,
1722ben pedig, mikor a' bank a' délitengeri kereskedő
társaság' tőkéjéből 4 milliót vett által, már 9 millióra
felhágott, mellyekből csak az első kölcsönök u. m.
1,600,000 font fizettettek 6 procenttel a' statustól, a'

későbbi kölcsönöket mind 4 procenttel fizette. Már a' kamatok' leszállítását, mint legjobb adósságot enyésztető rendszert magok a' környülmények parancsolták, mivel a' status' kötelező leveleinek nagy becsök volt, 's a' hitelezőknek vagy vissza kellett volna venni kölcsön pénzeiket a' statustól a' mit nem akartak, vagy pedig a' kamat' leszállítását el kellett fogadniok ⁵⁶⁾.

A' status' azon adósságlevelei, melyek ma 82 körül állanak, akkor 30 procenttel is felyül állottak

⁵⁶⁾ Franciaország 1825ban Anglia' példáját követte 1749ből, mert 5 procentumos adósságlevelei, melyeknek 1817ben még 55 velt folyamattok, 1824ben már szám értekeiben (nominalis valor) felyül hágtak, minek oka a' volt, hogy az alparin alól való cursus mellett is p. o. mikor az 55 volt, az 5 procentet mégis ki fizette a' status, és így százra 9 procent esett, azért gondoskodni kellett az 5 procent' három procentre leszállításáról. De hogy esett e' meg? Három procent 75 franknak felelt meg, a' megmaradt 25 frankra adtak még 1 frank kamatot, vagy is az egy franknak megfelelő $33\frac{1}{3}$ frank capitalist, 's így az addig volt 5 procentü hitelező leveleket $133\frac{1}{3}$ három procentü hitelező levelekkel cserélték ki, mellyből látszik, hogy az 5 procent 4re szállott, 's ezen 4 procentet 3 procenttel fejezték ki pr. $133\frac{1}{3}$. Ez operatio ellen akkor sok vád volt, de mindenik vád megczáfoltatott a' ministerium által. A' legnehezebb vád még is fenn marad, hogy 100 frank helyett most már $133\frac{1}{3}$ frankot kell a' statusnak valamikor visszafizetni. De mikor fog az történni? itt már senki sincs a' ki bizonyost mondhatna. A' kik nem akarták e' kicserélést, azoknak kezébe meghagyták a' régi 5 procentes leveleket, 's az enyésztető fundus csak az illy 3 procentü levelekre dolgozik, mellyeket a' cursus szerint váltogat vissza, vagy mint az eladóval egyezhet. Vagnak még Franciaországnak $4\frac{1}{2}$ procentü levelei is, melyeket 1835ig nem válthat vissza 1825ben hozta azt a' törvényt is, hogy a' visszaváltott levelek' kamatai is eltöröltessenek, 's ne kelljen azokat az enyésztető fundus' neveléséhez adni, mi úton az adózásban nem lenne könnyebbülés. Lásd Göttingai prof. Dr. Lex' értekezését Franciaország' adósságáról Pólitiz *Jahrbücher der Geschichte und Staatskunst*. Leiptzig, 1829. Heft september.

az alparin, 's mint egy 70 millio fontra menvén fel az adósság' öszvesége, látni való hogy a' kamatok' 3 procentre leszállításával az adósság' tőkéjéből annyi summát valósággal el is enyészttetett az igazgatás, a' mennyivel kevesebb kamatot fizetett mint az előtt. Anglia nem tarthatott azután is adósságainak semmi rossz következéseitől, míg magát olly állapotban érzette, hogy a' kamatokat pontosan fizetheti; azért, mint-hogy ebben a' tekintetben erős hitele volt, későbbre is mind egyre kölcsönözött, ha látta, hogy háborúi által gazdagodhatik az ország: 1775ben már 130 millio fontra nőtt meg nemzeti adóssága, de számba sem vette, mert a' versáliai békesség rend kívül való hasznokat hajtott az országnak. Északamérikával folytatott háborúi alatt 240 millio fontra hágott már fel adóssága, mikor osztán Doctor Price a' nemzet' nevében javallatot készített egy új enyésztető fundus' felállítására felett, mellyet Pitt elfogadván a' király is 1786ban majus 26dik napján megerősítette a' minister' ajánlására hozott parlamenti végzést. Ebben az időben másról nem is beszéltek már, hanem az adósságtól való megmenekedésről, 's az első hat esztendőben le is fizetett az enyésztető fundus 10,242,000 fontot az adósság' tőkéjéből, de a' hosszas franczia háboru, melly csak hamar kiütött, dugába döntötte az új intézet' erejét is.

Colquhoun az angol adósság' nevedekését 1689től fogva 1802ig így mutatja ki: 1689ben 1,054,925 font sterling, 1697ben 21,515,742 font, 1714ben 53,683,076 font, 1763ban 133,959,270 font, 1783ban 238,231,248 font, 1802ben 499,733,063 font. Hogy a' Pitt által felállított enyésztető fundus nem sokat dolgozhatott a' célra, megmutatta a' resultatum, mert mint Malchus' könyvéből felyebb kimutattuk 1830ben 8,948,974,000 forint volt Anglia' adóssága. A' Monthly Rewiew szerint is (Allgem. Zeitung 1830. Nro 7.) 800 millio font sterlingre van téve, mellynek esztendei kamatja 29 millio font sterlinget teszen, Viscount Goderich 1830ban

máj. 26d. napján tartott egy rövid fontos beszédet Anglia' adósságáról a' felső házban, mellynek veleje ide megyen ki.

Anglia' adóssága különbözik a' magányosak' adósságától, mellyel mind a' két fél felmondhat mikor akarja: ellenben az ország' hitelezői soha sem kérhetik vissza a' tőkepenzt, hanem ha tetszik az országnak, visszafizetheti azt. A' hitelezők csak az esztendei kamatot (annuität) kérhetik. Nem tereh hát az országnak adóssága' tőkéje, hanem csak a' kamat, melly kétféle, *permanens* vagy *temporarium*. Legnagyobb volt ez a' tereh 1816ban, mikor a' fundált és nem fundált adósságok' kamatja 32,058,751 font sterlinget tett; ellenbent 1829ben már 3,785,140 fonttal kevesebb volt a' kamat, 's a' 4 procentü adósságok 1831ben újra leszállítatnak $3\frac{1}{2}$ procentre, mi által esztendőnként 778,000 font sterlinggel kevesítetik újra meg az adósságok' kamatja. A' kinestár' adósságleveleinek beváltásával 128 ezer font sterlinget nyerend azon felül az ország. Végre azt mondta, hogy az adósság' terhe egybevetve az 1816dik esztendeivel 4,680,000 font sterlinggel fog 1831ben lejjebb esni, vagy is 150 millióval alább száll a' 3 procentu adósságok' tőkéje. Ezen kinyilatkoztatás szerint tehát 650 millio font sterlingre szállott le az ország' adóssága 1831ben, melly már 1816ban 800 millio font volt, 's a' Monthly Review még 1830 elején is, mint láttuk ezt a' summát mutatta ki ⁵⁷⁾).

Lássunk már most Anglia' nemzeti bankjáról is valamit.

Az 1694ben felállott közönséges bank 11 esztendőre adta első kölcsönét a' kormánynak 1705diki augusztus 1ső napjáig 8 procentre, és 4,000 font sterling esztendei jutalomra, mellyet húzott a' bank igazgatási költségek' fejében; 's mindenik félnek esztendővel a' kiszabott időhatárpont előtt fel kellett mondani a' kötelezéssel, ha tovább nem akarták az egyezést megtar-

⁵⁷⁾ A' ki bővebb ismeretet kíván Anglia' adóssága' dolgában magának szerezni, utasítatik Hamilton József' munkájára: *Inquiry concerning the national debt. Edinburg,* 1818, melly németre is le van fordítva.

tani. A' status' kötelező levelei, mellyekért a' parlament kezeskedett, 's a' kamatok' fizetése, mellyek az ország' jövedelme' bizonyosságaihoz (p. o. a' különbkülönféle italok' taxájához) csatoltattak, tették a' bank' munkálkodása' első alapját. Az így megalapult bank segített a' megcsökkent kereskedésbeli hitelen is, mert az előtt a' rossz pénzláb és uzsoráskodás miatt nagy kamatra is alig lehetett pénzt kapni. A' bank' folyamatba eresztett levelei (Banknoten) kész pénz helytt szolgáltak, mellyek, mivel akkor még kevés kész pénz forgott, új ösztönt adtak a' kereskedői életnek. Meghatározta a' parlament egy külön szabadságlevél által (charter) miben álljon a' bank' munkássága, t. i. hogy magános váltólevelekre, aranyra 's ezüstre disconto mellett bankleveleket adjon, 's megtiltotta hogy a' kormány nyal semmi új pénzbeli szövetkezésbe ne lépjen a' parlament' hire nélkül; minél fogva a' bank' privilegiuma' megújítása időről időre mindig a' parlament által esett meg, mint legközelebb is 1833ban kitelvén szabadságlevelének ideje, a' bank' dolgát viszont a' parlament vette tanácskozása alá.

A' bank által kieresztett hitel-levelekben áll a' kereskedés' és pénz' lelke, azok adnak a' kereskedésnek életet, mint szinte a' kereskedés is életben és munkásságban tartja a' bank' hitel-leveleit, mellyek nem egyebek kereskedési pénznél. Hogy a' bank' leveleinek becsök és hitelök van oka az, mert magától soha új hitel-leveleket folyamatba nem hoz, hanem a' kormány' vagy magános emberek' kérésére, kik a' banknak bátorágos realis zálogot tartoznak elébb diszitiójára átengedni, 's az így folyamatba hozott banklevelek ismét visszafolynak a' bankba, ha a' zálog' ideje eltelik; azért a' bank' realis értékét a' kibocsátott banklevelek' számbeli érteke (nominalis valor) meg sem is haladhatja, a' mi leginkább szokott a' hitelnek ártani, ha t. i. a' papiros pénznek nincs realis basisa. Az angol gazdagoknak kész pénzök a' londoni bankban áll, a' kormány nyal is szoros kapcsolatban van, mivel

fizetéseket tesz helyette bizonyos procent jutalomért, 's így pénzbeli agentia'k által a' közönséges hitelnek középpontjává lett: 1816ban mikor legnagyobb volt Anglia' adóssága 35,973,000 font sterlinget tett a' kamatok' öszvesége, melly summa az akkor folyamatban volt banklevelek' számával is talált. Szenvedett ugyan a' bank' hitele is némelly criticus időpontokban, p. o. 1697ben 1745ben és 1797ben, de ezek csak mulólagos rázkódások voltak, 's a' szoros vizsgálat kimutatta, hogy nem belső hiány, nem a' basis' nemléte voltak okai a' bankhoz való tolakodásnak, melly szerint kiki beváltatni kívánta leveleit, hanem a' rossz pénzláb, a' praetendens Eduard' Skóczyában kiszállása, végre a' franczia háboru okozták a' hirteleni bizodalmatlanságot³⁸⁾. A' dividendát adó actia'k' tőkéje 1694től fogva 1794ig 1,200,000 fontról 11,642,400 fontra hágott fel. Colqhoun 1817ben 25 millio fontra tette a' bank' effectiv vagyomját. A' Monthly Review szerint (Allg. Zeit. 1830. Nro 7.) a' hitelezők' száma 1830ban, kik bankbirtokosok voltak, 288,481 volt; ezek közzül 92,223 csak tíz fontot, 42,083 husz fontot, 101,274 száz fontot, 26,410 kétszáz fontot, 15,604 négyszáz fontot, 5,178 hatszáz fontot, 3,260 ezer fontot, 1741 két ezer fontot, 490 négy ezer fontot, és 213 négy ezer fonton felyül vesznek kamatot. E' szerint 285,580 hitelezők 110 font alatt kapnak, és ha mindenik hitelező' familiájára hat személyt veszünk, 1,353,480 személyek' haszna forog fenn Anglia' adóssága' dolgában. Az idegen hitelezők' tőkepénzét 12,486,913 font sterlingre teszi a' Monthly Review újság.

Baring' számítása szinte talál e' kimutatással, mi-kép ő a' parlament előtt kinyilatkoztatta magát.

Az ő számítása szerint 274,823 inscriptio van a' bank' könyveiben, mindenik inscriptióra lehet öt személyt tenni, 's így 1,374,000 személyt érdekeltatik Ang-

³⁸⁾ Müller Ádám kormányzéki tanácsos Saxoniában írta a' londoni bankcikkelyt Brockhaus Conversat. Lexiconában, mellyben a' bank' crisisei tisztán és bőven kifejtve vagynak.

lia' adósságával, vagy is a' bank' hitele' állandóságával. Ezek pedig mindnyájan az értelmesség' képviselői: 's 250 ezer inscriptióra egyenként csak 100 $\frac{1}{2}$ font esztendei dividendum esik, a' fél esztendei dividendum' száma per 500 font nem megy többre két ezer számmál (Allgem. Zeit. 1830. Nro 89.). Elhallgatván itt Anglia' adósság-leveleinek különbkülönbféle elnevezéseit p. o. *omnium*, *fundalt és nem fundalt* vagy *lebegő* adósságlevelek, mellyek nincsenek még a' megalapítottakkal összeolvasztva (consolidirt), millyenek a' kincstári esztendőnként kiadatni szokott hitel-levelek (Exchequer bills), mellyek a' francia bons royaux adósságlevelekkel egy természetűek: nagyobb fontosságú dolog Anglia' bank- és status-papirosainak hitelök' természetéről valamit szólni.

Világos az előadottakból, hogy a' londoni bank' hitele identificálva van az ország' hitelével; már hát csak azt kell tudni, mi alapokon nyugszik az utolsó, 's mindjárt tisztán fogunk látni a' különben rejtékenyes tárgyban.

Anglia' adósságának historiai meneteléből tudjuk, hogy a' kormánynak valahányszor pénzre volt szüksége, arra könnyen szert tett, a' mi hitel nélkül meg nem eshetett. Mi adta hát a' kormánynak ezt a' hitelt? felelet — az 1689ben megváltozott vagy is reformált constitutio, mellybe a' személyes szabadság' és birtok' jussai mint társasági kapcsolatok jobban belé szövettek, mint voltak az előtt; a' nemzetnek megjött a' kormányhoz való hiedelme is, — 's mivel a' parlament a' nemzet' nevében vállalt kezességet a' kölcsönözött summák' bizonyos kamatolása, és a' tőkének visszafizetése felett: a' közönséges hitel nem egy, hanem két oldalról kapott bátorságot, u. m. a' kormány' és a' nemzet' résziről. Hol ez a' két oldalú bátorságosítás nincs meg, ott a' status' papirosainak sem lehet ceteris paribus hasonló solid becsők. Anglia' hitelének első talpköve volt hát maga a' reformált constitutio, miért a' kormány és nemzet mint erkölcsi test in solidum ke-

zeskedtek. Második talpköve volt az ország' szerencsés fekvése, melly tengeri hatalmával a' világ-kereskedést is kezibe adta az elmúlt században, úgy hogy constitutióját, hitelét, kereskedési hatalmát egy idő' gyermekeinek lehet majd mondani. Meg fog-e Anglia valamikor bukni, mikor és miért? vakmerőség volna most még elhatározni; annyi azonban igaz, hogy míg hitelének becsülettel megfelel, 's a' kamatokat rendesen fizeti, bankleveleinek és status-papirosainak mind helybeli (benn az országban) mind világ-kereskedési becsők megmarad, — és ha háborúk megrázkódtatnák is az utóbbi tekintetben, mint 1797ben történt, az csak mulólagos jelenet lenne.

Anglia' belső és külső hitelének utolsó kulcsa is hát az adórendszerben áll, mellyből fizeti adóssága' kamatait, a' kormány esztendei rendes és rendkívül való költségeit; és így az adózás' módja fogja végre is eldönteni a' dolgot, valljon Anglia hitelének csilága sokáig fog-e még ragyogni Albion' egén. Örökös és állandó semmi sincs a' nap alatt; de értekező még is azt hiszi, hogy nagyon távol van az az idő, mikor Anglia' hitelének is üt az utolsó óra; ezt pedig azért hiszi, mert Anglia' adósságának mint hitelének erkölcsi soliditása van, mert az újabb tapasztalatok szerint az angol kormánynak feltett szándéka az adó' felosztását minél igazságosabb lábra huzni, a' productio' és élelem-kereset' kutfejeit bővíteni, a' szegénységet nyomó terheket könnyíteni.

Az ország' jövedelmét Angliában nagyobbára az adók teszik, mert ott korona- és fiscalis jószágok nincsenek, mellyek a' kormánynak jövedelmet hajtának. A' bank- és status-papirosok' sokasága' számának az adó' mennyiségéhez kell hát magát alkalmaztatni; míg az angol polgár status-papirosban befizetheti adóját, jól is megy a' dolog, de ha valahogy, és valamikor több papiros lesz folyamatban, mint az esztendei adó' összege: akkor a' papirosok' hitele is szükségesképen megcsökken, mert a' hitelt erőltetni nem lehet.

Az adó természetéről általánosan meg lehet jegeyezni, hogy az a' polgárok' vagyonaiból telik ki. A' vagyom kétféle, *lelki* és *testi*, mind a' kettő materiája az élelemnek, vagy is a' felhasználásnak. Mennél több vagyonnal bírnak a' polgárok, annál gazdagabb a' status; mennél kevesebb a' vagyoniok, annál szegényebb az. A' vagyonnak szüntelen mozgó folyása egy kézből a' másba, magában nem teszi még a' status' jólétét, ha a' felhasznált vagyon helyett újat nem állított elő, melly annak helyét kipótolja; de nem is lesz gazdagabb, lépesebb a' status, ha csak annyit producál, a' mennyit felhasznál. Az előmenetelnek egyedüli mértéke abban áll, hogy a' productio meghaladja a' consumptiót; ha megfordítva megy a' dolog, úgy a' status visszalép a' szegénység' vagy is a' semminek zerusa felé. Egy nemzet vagyonosabb lehet mint a' másik, de azért nem következik mindég, hogy jobb állapotja is legyen; mert ha a' vagyonnak sokasága kevés kezek közt fennakadt, vagy össze-halmozva van, mint Angliában, — a' test' többi része senyved, midőn a' kisebb vagyonú nemzetnél a' gazdagság inkább fel lévén oszolva, az élet is elevenebb. Minden attól függ hát, hogy a' vagyon-szerzést és productiót akadályoztató megrekesztések általánosan szűnjenek meg, — a' szerzett vagy szerzendő vagyonoknak szüntelen mozogható folyása egyik kézből a' másikba helyesen eszközöltessék; és ebben a' tekintetben már Angliának is olly dugulásai vagynak, mellyeknek orvoslását csak a' békeség' ideje óta vehette a' törvényhozó test inkább figyelem alá. Nagy, talán mód nélkül nagy vagyoni erő is lappang Angliában, 's eljött az idő, mellyben annak helyes felosztása szükségessé lett. Tudják ezt magok a' lelkes angolok jobban mint az idegenek; azért ha egykor adósságok' nagy volta miatt, melly pontos fizetést kívánt, ha kereskedési állásoknál fogva, melly tengeren való uralkodást parancsolt, embertelen háborúkat folytattak is, hogy más nemzeteket kizárjanak a' concurrentiából: annyival szelidebb

charactert váltottak magokra, mióta mindenben czélt értek, 's a' világ - kereskedésnek és gazdagságnak középpontjává tették országukat. Méltán reménylhetik azért a' száraz föld' lakosai, hogy Anglia, magos polczáról, hová felvergődött, barátságos segéd kezét ezután még inkább nyujtandja a' civilisatio' terjesztésére, melly a' különkülönbféle nemzetek közt legjobb erkölcsi kötél, mire már 1825ben (február. 25) ime szavakkal intette nemzetét Huskisson, a' liberalis gondolkodású tengeri minister:

„A' nemzeteknek jólléte nem történetes vagy ideig óráig tartó okoknak, nem is egy kedvező esztendő' változó napfényének, vagy valamelly ország' különös helyheztetésének isolált következése. Úgy tartom, egészen más okokból származik az, melly egyedül az emberi természetben mélyen gyökerezett principiumnak következése lehet. Egyik ok lehet ugyan arra a' népességnek idővel megszorodása, de legtöbbet tesz az emberi természetben gyökerezett alapos principiuma a' statusok' társaságának, melly egyik nemzetet összetestvéresíti a' másikkal, és kényszeríti egyiket, hogy kezét nyujtsa a' másiknak, 's ezen közös egybeköttetésben, a' társaságos életben, újabb szükségeket és élelmeket, a' nemzetek közt pedig új arányokat hoz elő; melly alapos principiumot az isteni gondviselés belénk alkotott, hogy az egész emberi nemzetnek tökéletesedése abból csirázzék ki, és erősödjék meg. Ezen alapos principiumot jóltévő következéseiben a' háborúk megakadályoztathatják, rosszul értett bal ítéletek örökké munkálódó erejét hamis utakra vezethetik, sőt egészen megcsönkíthatják. Mi magunk adtuk az intő példát, milly ártalmasok lehetnek ebben a' tekintetben a' hibás törvények. De maga a' principium öröktől fogva való, 's munkásságának egyedüli célja a' maga áldásait kiterjesztteni az egész világra.“

KÁLLAY FERENCZ,

m. t. társ. r. tag.